

Bir Cumhuriyet Aydını, Eğitimcisi ve İdarecisi Hakkı Baha Pars (1879-1942)¹

A Republican Intellectual, Educator and Administrator Hakkı Baha Pars (1879-1942)

Muhammet KEMALOĞLU*

Öz

Araştırmanın konusu olan Hakkı Baha Pars, 1879 yılında Bursa’da dünyaya gelmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün hayatının özellikle öğrencilik, ilk subaylık yılları ve cemiyetçilik yıllarındaki yakın arkadaşlarından. Bursa Işıklar Askerî Lisesi’nde iken Ömer Naci ile birlikte istibdat idaresine karşı yazılar yazıp taş basma ile çoğalttıktan sonra şehrin sokaklarında duvarlara yapıştırmıştır. İnkılapçı, kooperatifçi bir fikir adamıdır. Selanik öğretmenlik yaptığı yıllarda, “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”nin Selanik Şubesinin ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin de kurucuları arasındadır. Selanik’te görevi esnasında Füyûzat adlı mecmuayı çıkarır. Bursa’da Kuva-yı Milliye reisliği yapar. Bursa’da “Muhacirin Yardım Cemiyeti” kurucularındadır. Cumhuriyetin ilk dönemi eğitim kurumları olan Telif ve Tercüme Heyetinde görev almış bir asker, idareci ve eğitimcidir. Yazmayı, okumayı çok seven, araştırmayı, öğrenmeği kendisine ilke edinmiş, Osmanlı’dan (batı aydını profili ile) Cumhuriyete intikal etmiş bir ortamda yetişmiş, millet, memleket, vatan sevdalısı bir nefer olarak hayatını idame ettirmiştir. Hakkı Baha Pars’ın yayınlanmış veya yayınlanmamış eserlerinden bazıları; Safahat-ı Hayat, Tasarruf-u Mecburî Müessesesi-i Maliye ve İktisadiyesi, Mektep Kooperatifçiliği, Kooperatif Programı’dır. 1942 yılında ardında Türk milletine birçok akademik eser bırakarak hayata gözlerini kapamıştır. Çalışmanın tamamında, arşiv vesikaları, birincil kaynaklar, telif ve tetkik eserler, anılarla ve Hakkı Baha Pars’ın hayattaki tanıdıkları/akrabalarının paylaştığı bilgilerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hakkı Baha Pars, Millî Mücadele, Mustafa Kemal, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri.

¹ Bu çalışma, Kemaloğlu, Muhammet, Hakkı Baha Pars: Hayatı ve Eserleri (1879-1942), *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2022 adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr., TRT Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara/TÜRKİYE. E-posta: muhammetkemaloglu@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7542-7517

Abstract

Hakkı Baha Pars, the subject of the research, was born in Bursa in 1879. He is one of the close friends of Mustafa Kemal Atatürk's life, especially during his student, first officer years and social life. While he was at Bursa Işıklar Military High School, together with Ömer Naci, he wrote articles against the tyranny and reproduced them with lithographs and pasted them on the walls in the streets of the city. He is a revolutionary, cooperative idea man. During his years as a teacher in Thessaloniki, he was among the founders of the Thessaloniki Branch of the "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" and the Ottoman Freedom Society. During his duty in Thessaloniki, he published a magazine called Füyûzat. He was the head of the Kuva-yı Milliye in Bursa. He is one of the founders of "Immigrant Help Society" in Bursa. He is a soldier, administrator and educator who took part in the Copyright and Translation Committee, the educational institutions of the first period of the Republic. He loved to write and read, adopted research and learning as his principle, grew up in an environment that was transferred from the Ottoman Empire (with the profile of a western intellectual) to the Republic, and continued his life as a lover of nation, country and homeland. Some of the published or unpublished works of Hakkı Baha Pars; Safahat-ı Hayat, Savings-u Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi, School Cooperatives, Cooperative Program. He passed away in 1942, leaving behind many academic works for the Turkish nation. In the whole study, archive documents, primary sources, copyright and research works, memories and the information shared by the life acquaintances/relatives of Hakkı Baha Pars were used.

Key Words: Hakki Baha Pars, the War of Independence, Mustafa Kemal, the Society of Motherland and Liberty, the Second Constitutional Monarchy, Poems by the Young and Poems of Youth.

Hakkı Baha Pars'ın Hayatı ve Yetiştığı Çevre

Hakkı Baha Pars², 1879'da (Rumi 1295) Bursa'da³, Kara Şeyh (Karaşeyh) Mahallesi'ndeki⁴ Baba Efendi Tekkesi'nde doğdu⁵. Babası, şair ve

²Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kültürü*, Cilt: II, Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediöldüz, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009, s.161.; Namdar Karatay, "Hakkı Baha Pars Faniler Arasından Çekildi", *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (42-43), 1.ci ve 2.ci Kânun 1941-1942, s. 43.; Abdulkadir Karahan-Vedide Baha Pars, *Hakkı Baha Pars*, İzmir Halkevi, Yayını no. 24, İzmir, 1943, s.1-10.; Abdullah Azmi Bilgin, "Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'ın Edebiyat Metodolojisiyle İlgili Görüşleri ve Eserleri", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'a Armağan, Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Yayına Hazırlayanlar Eyyüp Azlal, Necmi Karadağ, M. Emin Karahan, Sempozyum Tebliğleri, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi, 2006, s.18.; Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki'de On Sene, Hazırlayan ve

besteci⁶, ney üstadı⁷ Baba Efendi Tekkesi Şeyhi Bahâeddin Efendi (Hacı Baha, Şeyh Baha Efendi, Bahaeddin Efendi)⁸, annesi Halime Hanım'dır⁹. Eşi Zehra Pars ise Bursa Yenişehirli'dir¹⁰. Hakkı Baha Pars'ın adının, bazı kaynaklarda "İsmail Hakkı Baha Bey"¹¹, "İsmail Hakkı Pars"¹² şeklinde ifade edilir.

notlayan: Zeki Arıkan, 2017, s.156.; M. Feyzi Öz, "Vedide Baha Pars", Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri, UNESCO Yayınları, Ankara, 1987, s.411-431.; Örneklerle Basılı Bütün Şiir Kitapları Antolojisi.(1975). Veli Recai Velibeyoğlu, C.1, Güryay Matbaası, s.455.

³ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Cilt: IV., Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009, s.168-169.

⁴ 1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No'lu Künye Defteri, KHO Arşivi.

⁵Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950), Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.169.; Raif Kaplanoğlu, Bursalı Şair ve Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi, 1988, s.257.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, s.11-32.; Turan Güler, "Noktalama İşaretleri ve Hakkı Baha'nın Usûl-i Tenkit Adlı Eserinin Tenkit ve Tahlili", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 2020, s.575-59

⁶ Huyugüzel, a.g.e., 2000, s. 169.

⁷ Bahar Arslan, "Pars, Hakkı Baha" Maddesi, İzmir Kent Ansiklopedisi, 2018, s.168-172.

⁸1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No'lu Künye Defteri, KHO Arşivi.; Hüseyin Ağca, "Pars, Hakkı Baha" Maddesi, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C.7, O. Cihat-Süynişiyev, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 217.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.257.

⁹ Mustafa Kara, "Bursa'nın Kültür Tarihini Aydınlatanlar-2-Kamil Kepecioğlu", *Bursa'da Zaman*, (18), Nisan, 2016, s.15-16.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.II, a.g.e., 161.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.199.

¹⁰ Öz, M.F., a.g.e., 1987, s.411-431.

¹¹ Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, 1995, s.103, 105-106.

¹²Tam adı İsmail Hakkı Baha olan Hakkı Baha Pars... Öz, M.F., a.g.e., 1987, s.169.; Ali Güler, Karamanlı Sarı Paşa, 2008, s.196-216.; "Mubittin Baha'nın abisi İsmail Hakkı... Fethi Tevetoğlu, Ömer Naci, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1973, s.62.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.217.; Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları 1899-16 Mayıs 1919, Kaynak Yayınları, 1998, s.30-31.; Karahan-Pars, a.g.e., 1943, s.1-10.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.257-528.; Şahin Güngör, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşunda Bursalılar, 11 Haziran 2019, <https://www.belgeseltarih.com/ittihat-ve-terakki-cemiyetinin-kurulusunda-bursalilar/> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk-Okul ve Genç Subaylık Hâtraları, 2019, s.30-34, 45-47. <https://www.saskarahaber.com/yazdir.php?id=17162> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Ömer Faruk Huyugüzel de Hakkı Baha Pars'ın ilk isminin İsmail olduğu görüşündedir. Kendisi ile 28 Ocak 2021 tarihinde yapmış olduğumuz görüşmede de bu görüşünü dile getirmiş ve o dönemdeki birçok şahsın sonraki yıllarda tanınmış olan isimleriyle hayatlarını devam ettirdiğini izah etmiştir. Huyugüzel, a.g.e., 2000, s.169.

Hakkı Baha Pars'ın soyu¹³, Bursa-Umurbey'in/Kozca Köyü'nün¹⁴ köklü ailelerinden olup¹⁵, II. Murat dönemi meşhur şahsiyetlerinden biri olan Pars Bey (Bedrettin Mahmut- Şeyh Abdullah oğlu Bedrüddin (Bedreddin Mahmut Bey)'e¹⁶ dayanan köklü bir aileden gelmektedir. Ailenin bilinen en eski ve tanınmış atası 16. yüzyılda yaşamış Pars Sultan adlı bir beydir¹⁷. Sonraki yıllarda Pars Beyler'den Ahmet Baba Efendi¹⁸, ağabeyi¹⁹ ile anlaşmazlığa düşüncü Karaseyh Mahallesi'ne²⁰ yerleşir. Bursa Belediye Başkanlığı yapan Ahmet Muhtar Bey, Mehmet Baha Efendi, Muhittin Baha Pars²¹, Vedide Baha Pars, Pars ailesi mensuplarındandır. Aile başta Pars soyadı olmakla Seyhan, Önev, Küçükdağ ile Okay soylarını kullanmaktadır²².

Ailesi ve Gençliği

Hakkı Baha'nın babası Şeyh Hacı Mehmet Bahaeddin Efendi, altı evlilik yapmıştır. İlk eşi Mudanyalı olup ismine ulaşlamamıştır. Diğer eşleri Halime Hanım²³ (güzel mevlit okuduğu, Vedide Baha Pars'ın ona benzediği

¹³ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, s.2.

¹⁴Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

¹⁵Celil Bozkurt, “Millî Mücadele Döneminde Muhittin Baha Pars”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 56, Bahar, 2015, s.11-32.; Nihayet Kübra Kiraz; Yakup Coştu, Hakkı Baha ve ‘Genç Müslüman’ Dergisi, Antakiyat, 5.1,2022, s.1-24.

¹⁶ Yılmaz Akkılıç, Bursa Ansiklopedisi, (4.cilt), Burdef Yayınları, 2002, s.1425-1426.

¹⁷Mehmet Çelebi'nin babası olan bu bey ailede Pars ismini kullanan ikinci şahıstır. Öz, M.F., a.g.e., 1987, s. 169.

¹⁸ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.I, s.76, 165.; Mustafa Kara, "Bursa Tekkeleri ve Tasavvufi Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 1987a, s.77-88.

¹⁹Osman Çetin, “Doğan Bey'in Feryâdı”, *Bursa Günlüğü*, Eylül-Ekim-Kasım, (7), 2019, s.86-90.

²⁰ Kaplanoğlu, “Karaseyh Mahallesi”, https://www.bursa.com/wiki/Karaseyh_Mahallesi Erişim tarihi: 20.02.2021.; Hatıra yahud Mirat-ı Brusa, Haremeyn Muhteremeyn payellulerinden Şam-ı şerif Kadısı esbak El Seyyid Hasan Taib Efendi, Maarif Nezaret celilesinin pi 17 Zilkade sene 324 ve fi 20 Kanun Evvel sene 322 tarih ve üçüncü cildin 281/1301 numarolu ruhsatnamesiyle, Hüdavendigâr Vilayeti Matbaasında Tab Olunmuşdur, Sene 1323(1905-06), s.30.

²¹ Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.257.

²² <http://yesilbursadergisi.com/mobil/koseyazisi.php?id=733> Erişim tarihi: 20.02.2021.

²³ Mehmet Şemseddin, *Yâdigari Şemsi*, Mısri Dergâhı Seccâdenesini, Matbaa-i vilâyet, 1332, s.187-196.; Halime Hanım'ın babası Hazret-i Emir Sultan Cami-i Şerifi İmam ve Hatibi ve Meşayih-i Nakşibendiye'den El-Hac Mustafa Efendi'dir. Abisi, Ahmed Efendi (?) de Hazret-i Emir Sultan Cami-i Şerifi İmam-Hatipliğini yapmıştır. Ahmet Efendi'nin (eşi Minüre Hanım'dır), Şayigan ve Halit adında iki evladı vardır ki, Halit Efendi de Emir Sultan Cami-i Şerifi İmam-Hatibi'dir. Mevlüd sahibi Akif Efendi, Hacı Mustafa Efendi'nin abisi, Halime Hanım'ın amcası, Hakkı Baha Bey'in dedesinin abisidir. Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

bilinmektedir), Hayriye Hanım (Arnavut?)²⁴, Nâkiye Hanım²⁵ (Nefise Hanım²⁶, İbrahim Paşa'nın kızı²⁷) ile Mihriban Hanım (Mihaliç'ten)²⁸. Halime Hanım'dan Mehmed Baha ve Hakkı Baha²⁹; Nakiye Hanım'dan Muhiddin Baha Pars³⁰, Rukiye Pars ile Mihriban Hanım'dan Növber (Nöber) Altıntaş dünyaya gelmiştir³¹.

Hakkı Baha Bey, Növber (Nöber) Altıntaş³², Rukiye Pars³³, (Şeyh) Mehmet Baha Efendi (Pars) ile Muhiddin Baha Pars adlı kardeşlerin ortancasıdır³⁴. Hakkı Baha Pars'ın abisi Mehmet Baha³⁵ ve kardeşi Muhittin

²⁴ Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.316.

²⁵ Ekrem Hayri Peker, "Bursa'da Medfun Sadrazamlar ve Vezirler", Belediye Haberleri, belediyehaberleri.com.tr, 18 Kasım 2018, Pazar, <https://www.belgeseltarih.com/bursada-medfun-sadrazamlar-ve-vezirler/> Erişim tarihi: 02.05.2021.; https://www.academia.edu/42144983/MEZAR_TA%C5%9ELARININ_TANIKLI%C4%9EYLA_TAR%C4%B0H%C4%B0_BURSADA_YA%C5%9EANAN_SA%C4%9ELIK_SORUNLARI Erişim tarihi: 02.05.2021.; Hasan Basri Öcalan-Bedri Mermutlu, Tarihi Bursa Mezar Taşları II, Bursa Hazireleri, 2019, s. 81.; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA) Fon no: DH.SAİDd..., K:59, G:77., Ahmed Münir Bey; 1280 İzmir doğumlu (Bursa Kumandanı Ferik Mustafa Kazım Paşa'nın oğlu, H.29.12.1280.); Kamil Kepecioglu, *Bursa Kütüğü*, Cilt: I, Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yedi yıldız, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009, s.169.; Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, s.187-196.; Nakiye Hanımla ayrıldıktan sonra bir daha evlenmiştir.

²⁶ Mevlüt Çam, "Bursa'da Bir İrfan Ocağı Ahmed Baba Nakşibendi Tekkesi", *Bursa Günlüğü*, Eylül-Ekim-Kasım, (7), 2019, s. 62-65.

²⁷ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

²⁸ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

²⁹ 1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No'lu Künye Defteri, KHO Arşivi.

³⁰ Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, C.III, TBMM, 1995, s.225-226.; Mustafa Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950) C.III, Milletvekilleri Özgeçmişleri, TBMM, 2012, s. 272.

³¹ Hakkı Baha Bey, 5 yaşında yetim kalır. Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.; Murat Bardakçı, "Operet Besteleyip Sahneye Koyan Bir Nakşibendi Şeyhi", 3 Eylül 2009, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/221304-operet-besteleyip-sahneye-koyan-bir-naksibendi-seyhi> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³² <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1958/07/26> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Raif Kaplanoğlu-Ozan Kaplanoğlu, Tipodan Ofsete Bursa Basın Tarihi (1866-1974), Bursa, 2019, s.1234.; <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1958/7/26/3.xhtml> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³³ "Çek Sefarethanesinin Otomobili İki Kanını Çığnedi", *Milliyet*, 29 Temmuz 1958, s.5.

³⁴ Ateş Pars (d.1942), İstanbul'da doğdu, Umur Pars'ın oğludur. Ateş Pars Beyle Yapılan Görüşme 25 Nisan 2021.

Baha Bey³⁶ ise son dönem Bursa'sının yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdendir³⁷. Hakkı Baha Bey, 1905-1906'da 1883 yılında Mora, Yenişehir'de doğan eşraftan Hüseyin Bey'in kızı³⁸ Zehra Pars ile evlenmiştir. Hakkı Baha Pars'ın bu evlilikten, küçük yaşta vefat eden İhsan Küçük yaşta vefat eden İhsan, kızı Vedide Baha Pars ile oğlu Hüseyin Cahit Pars adlarında üç çocuğu olmuştur. Vedide Baha Pars, 1323 (1907-1958) yılında Selanik'te doğmuştur³⁹. Vedide Baha, Ali Kemal Karadayı ile evlenmiştir⁴⁰ ve tek çocukları, Aydın Karadayı (1932 İzmir-Türkiye)'dir. Aydın Karadayı, dayısı Hüseyin Cahit Pars'ın kızı **Münibe Çiçek Pars-Çiçek Karadayı** (1937) ile evlenmiş ve Amerika'ya taşınmıştır⁴¹. Vedide Baha, ünlü bir eğitimci ve psikologdur. Hüseyin Cahit Baha Pars ise 1909 Selanik doğumlu olup, öğretmenlik yapmıştır. Hakkı Baha Bey, 1935 yılında "Pars/Parsoğlu" soyadını alır⁴².

İlk ve Orta Öğrenimi/Askeri Eğitimi

Hakkı Baha Pars, ilk tahsilini mahalle mektebinde tamamlamış ve ardından Bursa Askeri İdâdisi'ni⁴³ bitirmiştir. Hakkı Bey, Bursa'dan Gelen Mekteb-i İdadî Şâhane, Üçüncü Sene Şâkirdânı arasında, Kozmografya (2), Makine (30), Kitâbet (39), Tarih-i Osmanî (40), Fransızca (22), Resim (19), Tarama (19), Jimnastik (10) derslerinden aldığı notlar ile 9 uncu sıradadır.

³⁵ Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, s.125, 190-191.; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, C.II, Baha Matbaası, 1972, s.332-333.; Akkılıç, a.g.e., 2002, s.1423-1424.

³⁶ <https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=8020> Erişim tarihi: 23 Mart 2021.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, s.11-32.; Yılmaz Akkılıç, "Yakın Geçmişten Üç Kardeşin Portresi Mehmet Baha, Hakkı Baha, Muhittin Baha", *Bursa Defteri*, (2), Haziran, 1999, s.26-33.; Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşında Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 2008, s. 186.; Mehmet Kaya, 1918-1950 Yılları Arasında Bursa Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 1999, s.90-91.

³⁷ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.217.

³⁸ Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.

³⁹ Huyugüzel, a.g.e., 2000, s.172.

⁴⁰ Daha sonra ayrılmışlardır. Gediz Karadayı Arşivi.

⁴¹ Öz, a.g.e., 1987, s. 411-431.

⁴² Erkek Muallim Mektebinde Muallim Hakkı Baha Parsoğlu... "Soyadı Kütüğü Yazdıran Yurttaşlarımız", *Anadolu*, Numara:6129, 1 Şubat 1935 Cuma, s.4.; "Soyadlarını Tescil Ettirenler", *Yeni Asır*, No:8863, 1 Şubat 1935 Cuma 5. Ancak aile üyeleri ile yapılan görüşmelerde ve ulaşılan kaynaklarda Parsoğlu soy ismine rastlanmamıştır. Muhtemelen Hakkı Bey sonradan soy isminde düzeltme yapmıştır.

⁴³ Zeynep Dörtok Abacı, "II. Abdülhamid Döneminde Bursa'nın Mekânsal ve Kültürel Dönüşümü", *Bursa Günlüğü*, (2), Haziran, 2018, s.4-12.

Hakkı Efendi, Bursa, 181'lik nota sahiptir⁴⁴. Hakkı Baha Bey, Bursa Işıklar Askeri Lisesi-Bursa Askeri İdâdisi'ni bitirdikten sonra 27 Kânunuevvel Sene 317 senesinde 1216 Apolet numarası⁴⁵ ile İstanbul'da Harp Okulu'na girmiştir⁴⁶.

Ali Fuad Paşa, Harp Okulu yıllarını, Mustafa Kemal'i ve Hakkı Baha'yı; *"Fikirlerimizi, toplamı binleri aşan Harp Okulu öğrencilerine aşlamak için sınıfta el yazısı ile bir dergi çıkarmaya karar verdik. Bu görevi başta Mustafa Kemal olmak üzere Ömer Naci ile İsmail Hakkı ve diğer birkaç arkadaş üzerlerine almışlardı..."*; *"Kırmay sınıflarına geçmiş olan Pirlepelî Ali Fethî de (Okyar) aynı kanaatte idi...Harp Okulu'nda teşkilâtın ilk nüvesini kurduk. Tabii gizli olarak. Mustafa Kemal'e benden başka yardım edenler arasında Muhittin Baha Pars'ın ağabeyi Yüzbaşı⁴⁷ İsmail Hakkı ile Ömer Naci ve birkaç arkadaş daha vardı. İsmail Hakkı şairdi, güzel yazı yazıyordu..."⁴⁸* şeklinde anlatır.

Notlar 45 üzerinden değerlendirilmiştir.; Mekatib-i Askeriye Şakirdanının Umumi İmtihanlarının Neticelerini Bildiren Cetveller, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul, 1317, s.32.; Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Öğrencilik Hayatına Ait Bazı Notlar", *Devrim Gençliği Dergisi*, (17), Kasım, 1953, s.10-11.;⁴⁴Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1324, Def'a Otuz Dört, Bursa, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, s.267.; Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, s. 923-931.; Mekatib-i Askeriye Şakirdanının Umumi İmtihanlarının Neticelerini Bildiren Cetveller, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul 1317, s.35.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1324, Def'a Otuz Dört, Bursa, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, s.267.; Nursal Kumaş, "Bursa Askeri İdâdisi Kuruluşu ve Faaliyetleri", I. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, 2017, s. 618-627.; Ali Güler, "Arşiv Belgelerinin Işığında Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları ve Künye Bilgileri", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl:119, (363), Ocak, 2000, s.19-36.; Ali Güler, Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001, s.1-82.

⁴⁵ 1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No'lu Künye Defteri, KHO Arşivi.

⁴⁶ Dönemin Harp Okulu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca, Bkz. Mehmed Esad, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, Maarif Nezâreti Celilesinin Ruhsatı ile Tab' Olunmuştur, İstanbul, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul 1310, 833 sayfa.; Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, C.III, Yay.Haz: Hülya Toker, Nurcan Aslan, Genelkurmay Basımevi, 2009, s.179-237.; 1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No'lu Künye Defteri, KHO Arşivi.

⁴⁷ Ulaşabildiğimiz kaynaklara göre "Mülazım-ı Evvel" rütbesinde olması lazım. Cebesoy, a.g.e., 2019, s.162.; "B.Muhittin Baha Pars'ın Bir Mektubu", *Ulus*, Sayı:15 Ekim Çarşamba 1947, s.3.

⁴⁸ Cebesoy, a.g.e., 2019, s.95.; Borak, a.g.e., 1998, s. 30-31.

Hakkı Baha, öğrencilik yıllarında edebiyata meraklı bir öğrenci olarak tanınmış aynı zaman da tiyatro ile de ilgilenmiştir. Manakyan'ın⁴⁹ meşhur bütün temsillerini seyrettiği ve sonra bunları okulda tek başına aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu arkadaşlarına oynamıştır⁵⁰.

Askeri Görevleri, Evliliği, Çocukları ve İlk Dönem Öğretmenliği

Hakkı Baha Bey, 27 Kanun-ı sâni 1317⁵¹/9 Şubat 1902 (12 Mart 1902⁵²)'de Piyade Mülazım-ı Sâni'si (1901/1317-P.244) olarak Harbiye'den

⁴⁹Hasan Rıza Soyak, Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk'ün Hususiyetleri, Hayat Yayınları, 1965, s.21-22.; Oğuz Akay, "Benim Sofram Bu", 2006, s.510-514.; Yılmaz Akkılıç, Atatürk ve Bursa, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 2009, s.117.

⁵⁰ Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.; Salname-i Askeri.(1311-1895).On Üç Defa, s.70.; ⁵⁰ Hakkı Baha Pars, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 1941, s.28.; Eren Aksu, Selanik'te Türk Edebi Kültürü (1860-1912), *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 2018, s.96-97.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.217.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, s.169.; "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, s.2.; Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Gözden Geçirilmiş 5. Baskıdan İtibaren Yay. Haz.: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 8.; "Bir İnkılâbcının Büyük Ruhü-Merhum Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı: 6266, 20 Ocak 1942, s.2.; "Mukaddes Tabanca", *Ulus Sesî*, Sayı: 883, 26 Mart 1938 Cumartesi, s.1.; "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, s. 2.; "İttihat ve Terakki, Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?", *Tefrika* No: 58", *Son Posta*, No:913, 8 Şubat 1933, s.8.; "Yakın Tarihten İki Yaprak", *Haber*, Sayı:2210, 17 Mart 1938, s.1, 4, 11.; "İttihat ve Terakki, Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?", *Tefrika* No: 98", *Son Posta*, Sayı:953, 19 Mart 1933, s.9.; Tunaya, a.g.e., 2000, s.21-22.; Celal Bayar, Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, C.I, 1997, s. 131-132, 138-139.; "Türk Tarih Kurumu Belleteni Çok Kıymetli Yazılarla İntişar Etti", *Cumhuriyet*, Sayı:4971, 18 Mart 1938, s. 5.; "Atatürk'ü Dinlerken-Vatan ve Hürriyet", *Haber*, Sayı: 2033, 12 Eylül 1937, s.2, 7.; "Atatürk'ü Dinlerken-Mukaddes Tabanca", *Ulus*, 19 Mart 1938, s.1.; "Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki", *Ulus*, 20 Mart 1938, s.1.; Pars, a.g.e., 1941, 28; Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I, 1888-1922, Yay. Haz.: Erol Şadi Erdinç, Prof. Dr. Vakur Versan'ın bir anma yazısı ile, 1997, s. 706-707.; Hüseyin Ağca, "Pars, Hakkı Baha" Maddesi, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C.7, O. Cihat-Süyünşiyev, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007, s.217.; "İnkılap Hatıralarından", *Anadolu*, Sayı: 7408, 14 Kânunsâni 1938, s.5; "Atatürk'ü Anma Sayısı", *Anadolu*, Sayı:7670, 11 Kasım 1938, s.2.; "Milli Tarihimizin Meçhul Kalan Bir Hakikati Aydınlanıyor-Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca", *Son Posta*, Sayı:2741, 20 Mart 1938, s.1, 10, 13.

⁵¹ Ali Güler, "Arşiv Belgelerinin Işığında Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları ve Künye Bilgileri", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl:119, (363), Ocak, 2000, s.19-36.

⁵² Rumi ile miladi arasında-her iki takvim de güneş yılı esasına temel alındığı için-aradaki 13 günlük fark sabittir, bundan dolayı Hicri takvimin tersine mevsimlerin her zaman aynı aylara

mezun olur⁵³. Sonra subay olarak⁵⁴ Manastır'a⁵⁵, 23 Nisan 1318/6 Mayıs 1902'de de Selanik'te bulunan 3. Ordu Redif Alayına atanmıştır. Hakkı Baha, dört ay sonra 21 Nisan 1322/6 Mayıs 1906 yılında 42'nci Redif Alayı'ndaki⁵⁶ Selanik Mektebi Rüştiye-i Askeriye'de Kavaid-i Osmaniye ve Kitabet Muallimliğine (22.12.1320)⁵⁷ Piyade Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) olarak atanmıştır⁵⁸.

denk gelmesi sağlanmış oldu, sene farkı da takvimin başladığı dönemdeki fark olan 584 seneye sabitlenmiştir.

⁵³ Yıldız Saray-ı Hümayûnu Baş Kitabet Dairesi'nden çıkan 1317 Rebiyülahir tarihli ve 2925 numaralı yazıda, “*Mekteb-i Harbiye şakirdanından Fetih, Fuad, Nedim, Mehmed, Kazım, Mustafa, Nuri, Mehmed, Salih, Mehmed, Nuri, Ferhad, Hüseyin, Hakkı, Nazım Efendilere ve saireye beşinci rütbeden Nişan-ı Mecidi ihsan edildiği yazılır.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA) Fon no: İ.TAL., K:181, G:62, SR:1-2.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.257.;

⁵⁴ Öz, a.g.e., 1987, s.411-431.

⁵⁵ Pars, a.g.e., 1941, s. 28.

⁵⁶ Hakkı Baha Pars, Redif 42. Alayın İkinci Gevgili Taburu İkinci Doyran Bölüğünde Mülazım-ı Evvel. Hakkı Baha Bey (1869-1942) Selanik Askeri Rüştiyesindeki öğretmenlik görevine 4 Mayıs 1906 tarihinde başlamış bulunuyordu. Faik Reşit Unat, “Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılabı'nın Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge”, *Belleten*, C.XXVI, (102), Nisan, 1962, s. 339-344.; Selânik Vilâyeti Salnâmesi, 1324 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 19. Defa olarak, Selânik “Hamidiye” Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur., 684 sayfa, 21 cm., Hicri:1324/Miladi:1906, s.181-182.; Selânik Vilâyeti Salnâmesi, 1322 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 18. Defa olarak, Selânik “Hamidiye” Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur., 684 sayfa, 21 cm., Hicri:1322/Miladi:1904, s.142-143.; Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.

⁵⁷ 1321 tarihli Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye'de Selanik Mektebi Rüştiye-i Askeriye'si Hüsn-i Hat Muallimi olarak Hakkı Efendi (Mülazım-ı Sâni) ismine rastlarız. Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye.(1321/1903).Altıncı Sene, 1321 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye, Asır Matbaası, s.521; 1322 Selânik Vilâyeti Salnâmesi'ne baktığımızda Selanik Mektebi Rüştiye-i Askeriye'de Kitabet ve Kavaid Muallimi olarak Galip Efendi (Mülkiyeden), Hüsn-i Hattı Türkî Muallimi olarak da Hakkı Efendi (Mülkiyeden) itibari geçer. Selânik Vilâyeti Salnâmesi, 1322 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 18. Defa olarak, Selânik “Hamidiye” Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur., 684 sayfa, 21 cm., Hicri:1322/Miladi:1904, s.407.; Hakkı Efendi-Baha, Mülazım-ı Evvel, Kavaid ve Kitabet Muallimi. Salnâme-i Askeri, (1324-1326/1908), a.g.s., s.1031; Aksu, a.g.t., 2018, s.96-97.

⁵⁸ Selânik Vilâyeti Salnâmesi, 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 20. Defa olarak, Selânik “Hamidiye” Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur, 717 sayfa, 21 cm., Hicri:1325/Miladi:1909, s.474-475.; Selanik Mektebi Rüşdiyesi'nin 1903 yılı öğrenci sayısı: 81, Hademe Sayısı: 1'dir. Müdür: Kolağası İbrahim Edhem Efendi'dir. Aynı Salnamenin 521 inci sayfasında ise öğrenci sayısı: 253, Hademe: 2 olarak gösterilir. Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, (1321/1903), a.g.s., s.516, s.521.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, s.169.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.217.; Selânik Vilâyeti Salnâmesi, 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 20. Defa olarak (Selânik “Hamidiye” Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil olunmuştur.)

Selanik'teki görevi esnasında ileri görüşlü düşünceleri içeren Füyûzat adlı mecmua⁵⁹ ile Rusya'dan göç eden Türk, Türkçü ve halkçı aydınlar olan Ahmet Ağaoglu, Yusuf Akçura, Kâzım Nâmi Duru ile birlikte "Genç Müslüman"⁶⁰ adlı bir mecmua çıkarmıştır.

Vatan ve Hürriyet Cemiyeti (Şubat 1906)

Cemiyeti, Ali Fuat (Cebesoy), Muhittin Baha (Pars)⁶¹, Hakkı Baha Pars⁶² ve Ömer Naci (Bozkurt) idi. *Mustafa Kemal (Atatürk), henüz harbiye öğrencisi iken, devrine göre aykırı gibi görünen fikirlerini, arkadaşları arasında genişletmek düşüncesiyle gizli teşkilat kurmuştu.* Hüsrev Sami Kızıdoğan o yılları şöyle anlatmaktadır: "*Atatürk, Suriye'de görevliyken gizlice geldiği Selanik'te, Askeri Rüştiye öğretmenlerinden Hakkı Baha (Pars)'ın evinde arkadaşlarıyla yaptığı bir toplantıda şunları söylemiştir: ...Millet zulüm ve istibdat altında mahvoluyor. Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlal vardır. Her terakkinin ve kurtuluşun anası hürriyettir. Bu sözler, Mustafa Kemal'in kurmayı tasarladığı devleti hangi temel üzerine inşa edeceğinin ilk işaretlerini veriyordu*"⁶³. Mustafa Kemal, Ömer Naci, Hakkı Baha (Pars), Hüsrev Sami (Kızıdoğan), Bursalı Mehmet Tahir, İsmail Mahir, Mustafa Necip Bey ile birlikte Cemiyetin Selanik Şubesini kurmuştur⁶⁴.

684 sayfa, 21 cm., Hicri:1325/Miladi:1907, s.475.; Selanik Vilayeti Salnâmesi, 1324 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur, 19. Defa Olarak, Selanik Hamidiye Mektebi Sanayi Matbaasında Tab' ve Teşmil Olmuştur, s.243-244.

⁵⁹ "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, s.2.

⁶⁰ Yücel Öztürk, Bursa Basın Tarihi, Ekin yay., 2012, s.127.

⁶¹ Muhittin Baha Pars Harp Okulu'nda okumamıştır.

⁶² Burada kastedilen Hakkı Baha Bey'dir.

⁶³"Vatan ve Hürriyet İttihat ve Terakki-Mukaddes Tabanca", *Kurum*, Sayı:7249-1339, 19 Mart 1938, s.1, 2, 4.; "İnkılap Tarihinden İki Yaprak, "Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca", *Cumhuriyet*, Sayı:4972, 19 Mart 1938, s.1, 8, 9.; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, I. Bölüm, II. Meşrutiyet Devri, II. Abdülhamid İstibdadının Son Yılları, 1996, s.1-7.; İlhan Küçükbiçmen, *Anadolu'da Bilimin Ayak İzleri*, 2015, s.302-306.; Cebesoy, a.g.e., 2019, 45.; Abdullah Saydam, "Osmanlı Harbiye'sinde Siyasi Muhalefet (II. Abdülhamid Dönemi)", *Adam Akademi*, (9/1), 2019, s.1-35.

⁶⁴ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul 1995, s.55.; Ernest Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Sander Yayınları, 1972, s.113-133.; Unat, a.g.e., 1962, s.345.; Münir Aktepe, "Atatürk'ün Sofya Ataşemiliterliği'ne Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alâkalı Bir Belge", *Bulleten T.T.K.*, C.XXXVIII, (150), Nisan, 1974, s.254-263.; Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015, s.35.; Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi Hayatı ve Eserleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, 1s.6.; Hüsrev Sami Kızıdoğan, "Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki", *TTK Bulletin*, C.I, (3-4), Temmuz, 1937, s.525-619.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, s.11-32.; Akkılıç,

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti

“Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”, 1906 Eylül ayında Mithat Şükrü (Bleda) Bey’in Selanik’te Beş Çınar Bahçesindeki evinde yapılan toplantıda çoğunluğu III. Ordu mensubu subaylar tarafından⁶⁵ kurulmuş gizli bir örgüttü. Selanik’te 10 kişi toplanır ve yaş sırasıyla numaralanırlar. Mülâzimievvel Hakkı Baha Bey⁶⁶, bu on kişilik ilk listede yer alır⁶⁷.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetindeki Faaliyetleri

“Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”, 27 Eylül 1907 tarihine gelindiğinde “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” ile birleşmiş ve “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”⁶⁸ ismiyle faaliyet göstermeye başlamıştı⁶⁹. Kâzım Nami

a.g.e., 1999, s.26-33.; “*Daha Işıklar Askerî Lisesinde iken Ömer Naci ile ihtilali fikirler taşıyorlardı.* Huyugüzel, a.g.e., 2000, s.170.; *Ömer Naci’nin öğrenim hayatı, Bursa Işıklar Askerî İdadisi’nde epey hareketli geçer*”. Tevettoğlu, a.g.e., 1973, 13.; Deniz Kurt, Türkiye’de Askerî Eğitimin Modernleşme Sürecinde Işıklar Askerî Lisesi, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.50.; Ali Güler, “Mustafa Kemal’i Atatürk Yapan Süreçte Aile Çevresi ile İlk ve Orta Öğrenim Yaşantısının Rolü”, *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 10 Kasım 1998, s.53-65.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.217.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.106.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, s.165.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s. 257.; M. Doğan, “İnkılâb Hatıralarından”, *Tefrika* Nu:60, *Anadolu*, Nu:7409, 15 Ocak 1938, s.5.; Yücel İzmirli, “Milli Mücadele’den Eğitim Ordusuna; Hakkı Baha Pars”, *Gazete Karşıyaka*, Haftalık Bağımsız Yerel Gazete, Yıl: 1, Sayı: 14, 22-28 Eylül 2020, s.6.; Kızıldoğan, a.g.m., 1937, s.525-619.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, s.11-32.; Akkılıç, a.g.m., 1999, s.26-33.; “İnkılâp Tarihinden İki Yaprak, “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca”, *Cumhuriyet*, Sayı:4972, 19 Mart 1938, s. 8.; Güngör Ş. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kuruluşunda Bursalılar, 11 Haziran 2019, <https://www.belgeseltarih.com/ittihat-ve-terakki-cemiyetinin-kurulusunda-bursalilar/> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁶⁵ Serdar Cem Sediroğlu, “Balkan Savaşları Arifesinde Ordunun Siyasetle İşigali ve Politizasyonunun Balkan Savaşlarının Sonucuna Olan Etkisi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (63), 2017, s.470-490.

⁶⁶ Tevfik Çavdar, Hakkı Baha Bey’i cemiyetin 9 uncu üyesi olarak gösterir. Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.105.

⁶⁷ Kâzım Nâmi Duru, Edirne Askerî İdadisinde tanıdığı Küşat Bey’in delaletiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne 8/31 numarasıyla girmiştir. Duru, a.g.e., 2017, s.190.; Kâzım Nami Duru, Meşrutiyetten Beri-İnkılâp Hayatımızdan Sayfalar:12”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (23), 17 Mart 1944, s.12.; Samih Nafiz Tansu, İttihat ve Terakki Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe, 2017, s.63-66.; Taner Aslan, “İttihâd-ı Osmanî’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne”, *Bilgi*, Güz, (47), 2008, s.79-120.; Sediroğlu, a.g.m., 2017, s. 470-490.; Ziya Şakir, “Mustafa Paşa’dan...” . “Fethi Okyara, Siyasi Fırka Reislerinin Hayatı”, *Tefrika*:51, *Tasvir-i Efkâr*, Sayı: 4801-445, 30 Ağustos 1941 Cumartesi, s.5.

⁶⁸ Osman Demirbaş, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele*, 1999, s.139.

Duru, “Hakkı Baha, eski Malatya Milletvekili Vasıf Çınar ve ben, 1906 yılında “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”nin Tahrir Heyeti’ni kurduk. Vazifeleri, Eski Zamanlar, Orta Çağ, Yeni Zamanlar diye üçe ayrılan tarihin inkılabımıza başlangıç olan olaylarından işe başladık. Bana zamanımız düştü; ben de bunu yazmaya başladım.” der⁷⁰. Hakkı Baha Bey, üç buçuk yıl Selanik hayatından sonra, Kasım 1909-1910 yılında, “Bursa Sanayi Mektebi” (Hamidiye Sınai Mektebi-Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi)’de⁷¹ müdür olur⁷².

Hakkı Baha Pars’ın Milletvekilliği Dönemi

Hakkı Baha Bey, Bursa’ya döndükten sonra öğretmenlik mesleğine olan ilgisi nedeniyle askerlikten istifa eder⁷³. 1912 tarihinde Ertuğrul Sancağ’ından mebus seçilen ancak Meclisin resmi açılışına katılmayan Hakkı Baha Bey⁷⁴, 4 Mayıs 1912 günü gerçekleşen 1’inci celsede yemin ederek vekil olur ve Beşinci Şubeye üye seçilir⁷⁵. Balkan Savaşlarının çıkmasıyla birlikte

⁶⁹ Kazım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, 2017, s.12.; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.I, 2000, s.21-22.; Kazım, Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, İkinci Baskı., 1995, s. 281.

⁷⁰ Duru, a.g.e., 2017, s.22.; Aksu, a.g.t., 2018, s.218-219, 558.

⁷¹ Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1287/1870, 1. Sene, Matbaa-i Vilayet-i Hüdâvendigâr, s. 340.; Kumaş, a.g.e., 2020, s.153-155.; Abacı, a.g.m., 2018, s. 4-12.; Kaya, M., a.g.t., 1999, s.350-353.; Hüdâvendigâr Vilâyet-i Salnâme-i Resmîsi, 1324, s.259.; Hatıra yahud Mirat-ı Brusa, a.g.e., 1323 (1905-06), s.13.

⁷²“Selanik’te 7 yıl görev yaptıktan sonra”. Huyugüzel, a.g.e., 2000, s.169.; Mefail Hızlı, “II. Abdülhamid Döneminde Bursa’da Eğitim”, *Bursa Günlüğü*, (2), Haziran, 2018, s.22-25.; Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.; Mehmet Ali Yıldırım, “Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi”, *Karadeniz Araştırmaları*, (37), Bahar, 2013, s.71-90.; Bursa’nın Köklü Eğitim Kurumları Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (Hamidiye Sınai Mektebi), 2011, s. 53.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, s.14.; Ağca, H., a.g.a.m., 2.007, s217.

⁷³ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, Cilt: II, s.129.

⁷⁴ Pars, a.g.e., 1941, s.29.

⁷⁵Ali Akyıldız, “Meclis-i Meb’ûsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, (28), 2003, s. 245-247.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Otuzuncu İnikad 27 Haziran 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, s.212.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink030.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Halim Demiryürek, II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011, 70-71.; Hicri-Miladi takvim arasındaki gün farkı göz önünde bulundurulmalıdır.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.217.; https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik_mmb.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslak=&v_altbaslik

vatanın kendisine ihtiyacı olduğunu düşünen Hakkı Baha Bey, Terkos Müfrezesi'nde İhtiyat Zabiti olarak yeniden askerlik görevine döner.

Hakkı Baha Pars'ın Meclisi Mebusan Üyeliğinden Millî Mücadele Dönemine Kadarki Faaliyetleri

1912 Meclisi 3 ay 17 gün süre⁷⁶ ile işbaşında kaldı. Milletvekilliği sonrası Hakkı Baha Bey, Balıkesir'e bağlı Erdek Kaymakamlığı'na 10 Ağustos 1329 (23 Ağustos 1913)'te tayin edilir⁷⁷. Hakkı Baha Bey, Erdek Kaymakamlığı'ndan 6 Haziran 1333 (1917)'de (3 yıl görev yaptıktan sonra) çekilir⁷⁸. Daha sonra bir müddet Hüdâvendigâr Vilayeti İaşe Müdürlüğü yapan⁷⁹ Hakkı Baha Bey, bir müddet ipek, çorap imal edip bunun ticaretini yapmak suretiyle geçimini temin etmeye çalışmıştır⁸⁰.

Hakkı Baha Bey daha sonra kendisi gibi İttihatçı kökenli ve Bursalı ileri gelenlerle şirket kurmuştur⁸¹. Hakkı Baha Bey, 1910 yılında Ertuğrul Gazetesi'ndeki "Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi", adlı yazısında "Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi"ne neden ihtiyaç duyulduğunu da bir vesile ile izah eder⁸². Hakkı Baha Bey, 1924'lü yıllarda bir ticari girişimde daha bulunur ve Bursa'da Sebze, Meyve ve Konservelik Ortaklığı tesis eder⁸³.

=&cv_mv=BAHA%20BEY&cv_sb=&cv_ozet=&cv_kelime=&cv_bastarih=&cv_bittarih=
Erişim tarihi: 20.02.2021.; DABOA, FN: DH.ID./K:134:G:8.SR:1.4.

⁷⁶ TBMM Arşivi, Hakkı Baha Bey Sicil Dosyası, Meclisi Mebusan Hüdâvendigâr-Ertuğrul Mebusu, 1912, D.2, Sıra No:385.

⁷⁷ DABOA, FN: I.DH./K:1511.G:8.SR:1.; DABOA, FN: MTV.69./K:4322.G: 324127.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.217.

⁷⁸ Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; <http://www.erdek.gov.tr/gorev-yapmis-kaymakamlarimiz>
Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁷⁹ İaşe Müdürlüğü süresi tam olarak tespit edilememiştir.

⁸⁰Pars, a.g.e., 1941, s.30.; Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.217.

⁸¹ DABOA, FN: A.}DVN.MKL., K:50, G:15, SR:2(3).; Seher Boykoy, 1908-1923 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (24), 2013, s.19-44.; Bursa Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi Muadil Nizamnâme-i Dahilisi, 1327. Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, s.1-23.

⁸² Hakkı Baha, "Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi", *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:11, 18 Cemeziye'l Evvel, Cuma, 1328, 21 Mayıs 1326, 3 Haziran Efrenci 1910, s.1.

⁸³DABCA, FN: 30.18.1.1., K:8.G:45.SR:2-1.; DABCA, FN: 30.18.1.1., K:8.G:45.SR:2. "Bursa'da kurulacak Sebze, Meyve ve Konservelik Ortaklığı Tüzüğü'nün tasdiki. 09.01.1924; DABCA, FN: 30.8.1.1., K:29.G:43.SR:16-1.; DABCA, FN: 30.18.1.1., K:24.G:27.SR:18-1.; Kaya, M., a.g.t., 1999, 213.

Yine aynı dönemde Bursa'da kurulacak Çeltik ve Pirinç İstihsalı Ortaklığı girişiminde bulunur"⁸⁴.

Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti İçindeki Faaliyetleri

Hakkı Baha Pars, Bursa İlmiye Cemiyeti⁸⁵, Bursa Muhipler Cemiyeti (Bursa'yı Sevenler Cemiyeti)⁸⁶, Bursa Türk Ocağı⁸⁷ gibi cemiyetlerin de kurucuları arasındadır. Kendisi, cemiyetçilik faaliyetlerine Millî Mücadele döneminde de devam eder. İzmir'in işgali Bursa'da da direnişe geçmenin vaktinin geldiğini gösteriyordu. Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti ancak Temmuz 1919'da kurulabilmiştir⁸⁸.

Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti'nin Üyeleri

Hakkı Baha Bey, Yunan işgali sırasında da Bursa'da Kuva-yı Milliye reisliği⁸⁹ yapar. Sonraki dönemde Bursa'dan ayrılarak bir daha sonra bir

⁸⁴ DABCA, FN: 30.18.1.1.8., K:45.G:17. (09.01.1924.); Kaya, M., a.g.t., 1999, 213.

⁸⁵ Mehmet Konukcu, Hatice Büşra Özkan, Kevser Öztürk, 1910 Yılında Yayımlanan Eskişehir Gazetesi'nin İçerik Analizi, Eskişehir Eti Sosyal Bilimler Lisesi Yay, Eskişehir, 2013, 16, 47.; Raif Kaplanoğlu-Turgay Akkuş, Bursa'da Sivil Örgütlenme, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, Kış, 2005, s. 10-15.

⁸⁶ Kaplanoğlu-Akkuş, a.g.m., 2005, s.10-15.

⁸⁷ Behçet Dede, "Türk Ocakları Bursa Şubesinin Musiki Çalışmaları", *Türk Yurdu*, Yıl:102, (314), Ekim, 2013, s.99-101.

⁸⁸ Serpil Sevim Kartal, *Türk Basınında Bursa Gündemi (1920-1923)*, Editör Prof. Dr. Nihat Karaer, 2019, s. 24.; Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 2001, s.43-44.; Nazım Yücelt, "Mücadele Yıllarında Bursa", *Uludağ*, (16), Mayıs, 1938, s.17.; Nazım Yücelt, *Tarihte Bursa*, Naşiri: Zeki Mumcu, Ankara Kitabevi, 1948, s.23.; Eğilmez, *Millî Mücadelede Bursa*, 1981, s.189-190.; Mümtaz Eğilmez, *Millî Mücadelede Bursa*, 1981, s.189-190.; Orhan Hülâgü, O "Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Millî Mücadele Hazırlıkları ve Kuvay-ı Milliye'nin Teşkili", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIV, (41), Temmuz, 1998, s. 449-476.; Serpil Sevim Kartal, *Türk Basınında Bursa Gündemi (1920-1923)*, Editör Prof. Dr. Nihat Karaer 2019, s.25.; Emin Erkul, *Operatör Doktor Emin Erkul'un Millî Mücadele Anıları*, Haz.: Melih Tinal, Zeus Kitabevi, 2011, s.49.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, s.14.

⁸⁹ Duygu Keskin, *Türkiye'de Yerel Sivil Toplum Kuruluşlarının Mimari Korumaya Katkıları: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu ve Restorasyon Faaliyetleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, 44-45, 47.; Raif Kaplanoğlu, Nihat Balkan, *120 Yıllık Tarihi Bir Çınar Bursa Ticaret ve Sanayi Odası*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2009, s. 122.; Hüseyin Genç, "Kurtuluş Savaşı Öncesinde Bursa'da Kurulan Direniş Örgütleri", <http://www.yesilbursadergisi.com/yazar/kurtulus-savasi-oncesinde-bursada-kurulan-direnis-orgutleri-729.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Erkul, a.g.e., 2011, s.3-19.; Takashi Ōsawa Ootani Koozui, Ootani Koozui ve Bursa İpek Dokuma Fabrikası, İpek Yolu Medeniyetleri, *Türk Dünyası Mübendisler ve Mimarlar Birliği Bülteni*,

müddet Bilecik-Eskişehir, Isparta ile Afyon'da kalır⁹⁰ ve sonra Ankara'ya gelir. Ankara'da "İlim, Fen ve Felsefe" adıyla bir dergi çıkartır. Ziya Gökalp, Samet Ağaoğlu, Yusuf Akçura derginin yazarları arasındadır⁹¹. 24 Temmuz 1326/6 Ağustos 1910'da Hüdâvendigâr Vilâyeti Maarif Müfettişliği vazifesini icra eder⁹².

Hakkı Baha Pars'ın Millî Mücadele Dönemi Sonrasındaki Faaliyetleri

1921 yılı başlarında Samih Rıfat (1874-1932) başkanlığında bir Telif ve Tercüme Encümeni kurulmuştur⁹³. 1921 yılında faaliyetlerine başlayan Telif ve Tercüme Heyeti çalışmalarını 1926 yılına kadar devam ettirir⁹⁴. Ayrıca Maarif Vekâletinin bünyesinde başkanlığını Yusuf Akçura'nın yaptığı, üyeleri arasında Ziya Gökalp'ın de bulunduğu "Telif ve Tercüme Heyeti" adıyla bir kurul oluşturmuştu. Telif ve Tercüme Heyeti'nin ilk üyeleri şunlardır: Ağaoğlu Ahmet Bey, Akçoraoğlu Yusuf Bey, Edip Bey, Kâzım Nami Bey⁹⁵,

Ağustos, (4), 2011, s.70-77.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, s.14-15.; Eğilmez, a.g.e., 1981, s.189-190.; Kartal, a.g.e., 2019, s. 24-25.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, s.14-15.; Hülagü, a.g.e., 1998, s.34-36.; Akkılıç, a.g.e., 2008, s.70-72.; Şamil Dağcı, "Osmanlı Dönemi Kaynaklarında Yer Alan İspirli Alimler", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (29), 2008, s.23-42.; Kaya, a.g.t., 1999, s. 92-93.; Yurt Ansiklopedisi, Bolu-Burdur-Bursa-Çanakkale-Çankırı-Çorum-Denizli-Diyarbakır, C.3, Anadolu Yayıncılık, 1982, s.1651.; Halil Özeçoğlu, *Modernleşme Sürecinde İzmir'de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitime Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009, s. 56.)

⁹⁰ Pars, a.g.e., 1941, s.29.; Öz, a.g.e., 1987, s.411-431.

⁹¹ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.218.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.257.; Öz, a.g.e., 1987, s.411-431.

⁹² Mehmet Konukçu- Hatice Büşra Özkan, - Kevser, Öztürk, 1910 Yılında Yayımlanan Eskişehir Gazetesi'nin İçerik Analizi, Eskişehir Eti Sosyal Bilimler Lisesi Yay, Eskişehir, 2013, s.16, 47.; "Gelenler Gidenler", *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:21, 7 Şubat Cuma, 1328, 30 Temmuz 1326, 12 Ağustos Efrenci 1910, 2.; Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257-258.

⁹³ Tacettin Kayaoğlu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Tercüme Müesseseleri, *Türkler*, (15), Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.248-261.; Duru, a.g.e., 2017, s.96.; "Dâhili Haberler", *Hâkimiyet-i Millîye*, Numara:141, 24 Mart 1921.

⁹⁴ Erol Kaplıhan, "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, (8), 2014, s. 123-134. Kaplıhan, Hakkı Baha Pars'tan bahsetmez.; Sarıhan, a.g.e., 2009, s.5-17.

⁹⁵ Fahri Temizyürek-Fatma Dinçer, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihinde Önemli Bir İsim: Kâzım Nami Duru", *CTAD*, Yıl:10, (19), Bahar, 2014, s. 173-193.; Duru, a.g.e., 2017, s. 97.

Mahmud Esad Bey, Vahidüddin Efendi, Velid Çelebi Efendi, Ziya Gökalp Bey, Hakkı Baha Bey'dir⁹⁶ ve Hakkı Baha Bey kâtipliğe seçilmiştir⁹⁷.

Hakkı Bey, Bursa'nın işgali sonrası buradan ayrılmak zorunda kalmıştı. Ailesiyle birlikte kısa süreli olmak üzere Bilecik-Eskişehir ve Afyon'da kalır. Buradan Burdur'a geçer⁹⁸ ve yeniden öğretmenlik mesleğine dönerek 12 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920'de Burdur Darülmualimin'inde "Fenn-i Terbiye ve Tatbikat Öğretmenliğine başlar"⁹⁹. Onun bütün ömrü boyunca devam eden pedagoji ve psikoloji ilgisi ve araştırmaları da bu tarihte başlamıştır denebilir. Ancak bu görevi de uzun sürmez. İki ay sonra Maarif Vekâlet-i Telif ve Tercüme Encümeni'ne tayin edilir¹⁰⁰. Ocak 1921'de atandığı Telif ve Tercüme Heyeti azalığından Haziran itibarıyla ayrılarak 1921'de Ankara Maarif Müdürlüğü atanır¹⁰¹.

Kurtuluş Savaşı döneminde eğitime gösterilen ihtimamın en önemli göstergelerinden biri de Sakarya Muharebeleri zamanı Ankara'da Maarif Kongresi'nin toplanmasıdır¹⁰². 5 Temmuz 1921 Ankara Maarif Kongresi'ne¹⁰³, Maarif Müdürü Hakkı Baha Bey'de katılmıştır¹⁰⁴. Hakkı Baha Bey, Ankara'daki Bursa ve Ertuğrullular arasındaki dayanışmayı esas alan "Bursa

⁹⁶ "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, s.2.; https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.; Bu görevi Ocak-Haziran ayları arasında sürer. Huyugüzel, a.g.e., 2000, s. 171.; Mustafa Göleç, . *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Politikaları (1876-1930)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s.171-172.; Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.

⁹⁷ Kayaoğlu, a.g.e., 1998, s.207-220.; Yasin Beyaz, *Fikir ve Sanat Hayatımızdaki Yeri Bakımından "Yeni Mecmua" Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.29.

⁹⁸ Pars, a.g.e., 1941, s.31.

⁹⁹ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.217-218.

¹⁰⁰ Huyugüzel, a.g.e., 2000, s.171.; Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.

¹⁰¹ Cemil Öztürk, Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası, TTK Yayınları, 1996, s.56.; Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.; Ağca, a.g.a.m., 2007, s.218.

¹⁰²Tarih IV., Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941), 2004, s.249.; Milli Eğitim Şuraları (1939-1993), s.3-5.; Zeki Sarıhan, 1921 Maarif Kongresi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009, s.5-17.

¹⁰³ Cavit Binbaşoğlu, Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi, 1995, s. 174.

¹⁰⁴ Nuran Kılavuz-İbrahim Halil Tanık, "Millî Mücadele Döneminde Maarif Kongresi ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Eğitim-Öğretim Hakkındaki Görüşleri", *EÜSBED*, IV, (2), 2011, s.372.; Öztürk, C., 1996, a.g.e., s.56.; https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.

Yurdu” adındaki hayır derneği kurucuları arasındadır¹⁰⁵. Hakkı Baha Bey, Ankara Maarif Müdürlüğü’nden 12 Mart 1922’de istifa ettikten sonra Bursa’ya döner. Memleketi Bursa’da Kız Öğretmen Okulu’nda dokuz ay psikoloji öğretmenliği yapar¹⁰⁶. Bursa’da olmasına rağmen Ankara’daki faaliyetlere de katılır. Hakkı Baha Bey (İl Genel Meclisi Üyesi), Bursa Sergisi’nin¹⁰⁷ tanzim komisyonunda yer almıştır¹⁰⁸. 4 Eylül 1924’te Bursa Erkek Öğretmen Okulu¹⁰⁹ Müdürlüğüne atanır. Hakkı Baha Bey Bursa’da eğitim faaliyetlerinin yanı sıra Bursa’nın tarihi, coğrafyası ve kültürü ile ilgili araştırmalara ve çalışmalara da katılır. Bu çalışmalardan biri de Uludağ¹¹⁰ ile ilgili faaliyetidir. 1925 yılında Bursa Öğretmen Okulu direktörü (müdürü) Hakkı Baha Pars’ın başkanlığında gerçekleştirilen Uludağ gezisi sonrası, Hakkı Baha Bey’in de teşvikiyle Keşiş Dağı’nın ismi Uludağ olarak adlandırılır. Bursa ve çevresindeki yardımseverler, dernekler, cemiyetler, göçmenlere, yaralılar ile hastalara yardım ediyorlardı. Bursalılar yardım faaliyetlerine tüm imkânları ile katılıyordu¹¹¹. Vilayet Meclisi de göçmenlere yardım işini görüşmüş; göçmenlerin sağlık, barınma, beslenme sorunları için para yardımı yapılması gündeme gelmişti. Ahmed Tevfik, Hacı Sabri (ipek imalâtçısı, tüccar), Hakkı Baha (Pars), Ahmed Ziya, Mehmed Kâmil ve Mümtaz Şükrü (Eğilmez) Beyler vilayet makamına başvurarak, “*Muhacirin Yardım Cemiyeti*” adıyla bir cemiyet kurmuşlardı¹¹². Aynı zamanda Bursa Muallimler Birliği’nin¹¹³

¹⁰⁵ “Bursa Yurdu”, *Yeniğün*, 3 Şubat 1922, Cuma.; Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı’ndan Lozan’ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922), TTK Basımevi, 1996, s.260.

¹⁰⁶ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.218.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, s.171.; Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.

¹⁰⁷ Fuarı.

¹⁰⁸Bursa Sergisi Rehberi, Mürettibi: Hacıbeyzade Ahmed Muhtar, Ahmed İhsan Matbaası, 1339, s.1-2.; <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-sergisi-1923-.html> Erişim tarihi:15 Şubat 2021.

¹⁰⁹ Kumaş, a.g.e., 2020, s.156.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.218.

¹¹⁰ Ziya Şakir, Bursa’yı İki Gün İdare Eden Eşkya-Püskülsüz İsmail, 2012, s. 109.

¹¹¹ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1925-1926., a.g.s., 1926, s.525.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927., a.g.s., 1927, s.2, 725.

¹¹² Nesim Şeker, “Mübadele ve Bir Kent Bursa”, 29 Kasım 2009 Pazar, bursaselmanikgocmenleri.com/2009/11/mubadele-ve-bir-kent-bursa.html Erişim tarihi: 20.02.2021.; Kemal Ari, “Mübadele ve Tarihsel Süreç”, www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/mubadele-ve-tarihsel-surec-doc-dr-kemal-ari/ Erişim tarihi: 20.02.2021

faaliyetlerine katılır. Millî Mücadele sonrasında Bursa’da teşkil edilen ve 5 kişilik bir heyet-i idaresi olan Bursa Muallimler Birliği’nin azaları, Dârümuallîmin Muavini Lütfiye Hanım¹¹⁴, 1925 sonrası azalar ise, İdare Heyeti Başkanı Erkek Muallim Mektebi Müdürü Hakkı Baha Bey’dir¹¹⁵. Hakkı Baha Bey, Bursa ilinin 341 (1925) yılı salnamesinin hazırlanması için teşkil edilen komisyonda da görev alır¹¹⁶. 1 Ekim 1921’de Ankara’da Asar-ı Atıka Müzesi kurulmuştur¹¹⁷.n Müzenin ilk Müdürü Halil Nuri Yurdakul (1921) olup, Hakkı Baha¹¹⁸ Bey (1926-1931¹¹⁹)’te bu görevi üstlenmiştir¹²⁰. Hakkı Baha Bey, 1 Ocak 1929 tarihinde 5000 kuruş maaşla¹²¹ Ankara Müze Müdürü olarak Bursa’dan Ankara’ya gelir¹²².

İzmir Dönemi Faaliyetleri

Hakkı Baha’nın en uzun süre kaldığı ve çalıştığı yer İzmir olmuştur¹²³. Onun İzmir’e gelişi kızı Vedide ve oğlu Cahit’in öğretmen olarak buraya tayini nedeniyledir. Hakkı Baha Bey, çocuklarıyla birlikte olmak amacıyla kendisini 14 Mart 1931’de Burada İzmir Erkek Muallim Mektebi¹²⁴ Türkçe öğretmeni tayin ettirir. İzmir’e gelir ve hayatının son on yılını bu şehirde

¹¹³ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1925-1926., a.g.s., 1926, s.525.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927., a.g.s., 1927, s.2, 725.

¹¹⁴ Diğer azalara ulaşılammıştır.

¹¹⁵ “İntihabat”, *Muallimler Birliği*, Sene:1, (3), Eylül 1341, s. 144.

¹¹⁶ Yeşil Yurd, Sayı:16, 29 Haziran 1341, Bursa, Pazar irtesi.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927., a.g.s., 1927, s.2, 725.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1927-1928., a.g.s., 1928, s. 3, 740.

¹¹⁷ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927., a.g.s., 1927, s.479.

¹¹⁸ Doğrusu Baha olması gerekirken, kaynakta Beha şeklinde yazılmıştır.

¹¹⁹ Hakkı Baha Bey’in müze müdürlüğü yıllarına ait iki farklı kaynakta iki farklı tarih bulunmaktadır. Hakkı Baha Bey, Ankara ile temasını hiçbir zaman koparmamıştır. Hakkı Baha Bey, 1926 yılında müze müdürlüğüne atanmış olsa da, ulaştığımız atama yazısı 1929 yılına aittir. Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.218.

¹²⁰ https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Anadolu_Medeniyetleri_M%C3%BCzesi Erişim tarihi: 20.02.2021.

¹²¹ Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.

¹²² Huyugüzel, a.g.e., 2000, s.171.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.; Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.

¹²³ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, s. 2.

¹²⁴ Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.218.

tamamlar¹²⁵. Türkçe Muallimi Cevat Bey, Niğde Orta Mektebine atanınca yerine Hakkı Baha Bey atanır¹²⁶. Hakkı Bey, daha sonra Karşıyaka Kız Öğretmen Okulu Türkçe muallimi olarak atanır.

2 Aralık 1932 yılında “İzmir Mıntıkasını Tanıtma Teşebbüsü” içerisinde yer alır. Bu maksatla kurulan Propaganda ve Neşriyat Komitesi’nin reisliğine seçilir. Umumi kâtipliğe oda istihbarat müdürü Zeki Doğanoglu, Azalıklara Hizmet Gazetesi Tahrir Müdürü Orhan Rahmi, Dr. Abdi Muhtar, Erkek Muallim Mektebi Müdürü Refet Beyler intihâb edilmişlerdir. “...*Faal komite Ege mıntıkasının şehirleri, ormanları, tarihi yerleri ve mahsülleri hakkında risaleler, şiirler, şarkılar ve birçok faideli yazılar neşredek mıntıkanın her tarafını ucuz ve kolaylıkla görmek ve tetkik etmek üzere Avrupa’da olduğu gibi cuma günlerine mahsus yarı fiyatla şimendifer kartları temini için teşebbüsâtta bulunacaktır*”¹²⁷.

Hakkı Baha Bey, 1933 yılında İzmir Amerikan Kız Koleji’nde de öğretmenlik yapar¹²⁸. 1934 yılında İzmir Halkevi, Halk Dershanesi ve Kurslar Şubesi başkanlığını da yapar¹²⁹. Halkevleri, Türk Dil Kurumu’nun tabii ajanları olmuşlardır. Şube, geziler düzenlemiş, mahalli dil etütleri, tarih çalışmaları yapmış, folklor malzemesi toplanmış ve konferanslar düzenlemiştir. Hakkı Baha Bey “Dil İnkılâbımız” hakkında konferans vermiştir¹³⁰. Kendisi, ayrıca İzmir Muallimler Birliği’nin¹³¹ yöneticilerindedir. İzmir Muallimler Birliği, İzmir’de Vasıf Çınar, Mustafa Necati, Hasan Ali Yücel’in de aralarında bulunduğu öğretmenlerce 1922’de kurulmuştur. Hakkı Baha Bey, 27 Nisan 1931’de, İzmir’de kurulan¹³² Edebiyat Cemiyeti’nin

¹²⁵ Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.

¹²⁶ “Liseler ve Orta Mektepler Açıldı”, *Vakit*, Sayı:490, 20 Eylül 1931, 3.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.218.

¹²⁷ “Ege Mıntıkasını Tanıtma Teşebbüsleri”, *Vakit*, Sayı:5352, 2 Aralık 1932, s.6.

¹²⁸ Cenk Demir, “1890’lardan 1930’lara İzmir’deki Amerikan Okullarında Yürütülen Spor Faaliyetleri ve Kent Sporuna Katkıları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı, (İzmir’in İşgali), 2019, s.291-318.

¹²⁹ Yaşar Akyol, İzmir Halkevi (1932-1951), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2008, s.70.

¹³⁰ Sultan Cıvci, *Halkevleri ve İzmir Halkevi’nin Faaliyetleri (1932-1951)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 89-90.

¹³¹ Zeki Arıkan, “Hasan-Âli Yücel İzmir’de”, *Tarih ve Toplum*, (84), 1990, s.16-21.; Filiz Taylan, *Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920-1935)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s.33.

¹³² “Edebi-Cemiyet”, *Hizmet*, Sene:7, Numara: 1881, 24 Nisan 1931, s.2.

azaları arasında yer alır¹³³. Hakkı Baha Bey, İzmir’de yaşıyor olsa da Ankara’da veya yurdun farklı şehirlerindeki milli/ulusal faaliyetleri takip eder ve bu faaliyetlere katılırdı. III. Türk Dil Kurultayı da katıldığı faaliyetlerden biriydi. III. Türk Dil Kurultay hazırlıkları 18 Mayıs 1936 Pazartesi gününden başlanılır¹³⁴. Son Posta Gazetesi “III. Türk Dil Kurultayı Dil Kurultayı Dün Törenle Açıldı” haberiyle, Kurultayda Türk dilinin gelişimi, tarihçiliği, yapısı konularını ele alacak encümen ve komisyonları seçmiştir. Hakkı Baha Bey, bu komisyonlardan Gramer Sentaks komisyonunda (Gramer Sentaks Komisyonuna, Besim Atalay, İbnülkableh, Fakihe Öğmen, Fazıl Ahmet, Hakkı Baha¹³⁵, Ali Ulvi, Tevfik, Behçet Yazar, Yahya Saim¹³⁶ görev almıştır. 1936 yılında ise İzmir Kız Öğretmen Okulu Terbiye Ruhیات-Ruhیات Öğretmenliğine atanır¹³⁷.

Hakkı Baha Pars’ın vefatında önce katıldığı son büyük ulusal etkinlik I. Milli Eğitim Şurası’dır. Şura, 17-29 Temmuz 1939 tarihinde İsmet İnönü Kız Enstitüsünde toplanmıştır¹³⁸. Şûra Genel Kurulunda üçüncü olarak Neşriyat Komisyonu raporu görülmüştür.10 kişiden oluşan Neşriyat Komisyonu başkanlığını İzmir Kız Öğretmen Okulu öğretmenlerinden Hakkı Baha Bey¹³⁹, raportörlüğünü de Maarif Vekili Neşriyat Müdürü Faik Reşit

¹³³ Sabahattin Çağın, İzmir Edebiyat Cemiyeti”, *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (7), 1995, s.330-339.; “Edebî Cemiyet Kuruluyor”, *Hizmet*, Numara: 1883, 27 Nisan 1931.; “İzmir’de Bir Edebiyat Cemiyeti Teşkil Etti”, *Son Posta*, Sayı:322, 19 Haziran 1931 Cuma, s.2.

¹³⁴ Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, Devlet Basımevi, 1937 İstanbul, s.XXV.

¹³⁵ Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, a.g.z., 1937, s.31.

¹³⁶ “Dil Kurultayının Üçüncü Günü”, *Ulus*, No:5418, 27 Ağustos 1936 Perşembe, s. 4.; “Üçüncü Dil Kurultayı Törenle Açıldı”, *Son Posta*, Sayı: 2179, 25 Ağustos 1936, s.7.; Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar, a.g.z., 1937, s.29-31, 345-346.; Özdemir, N., a.g.t., 2018, s. 212-213.; “Bugünkü yazı dilimizde kullanılan yabancı sözlerin karşılıklarını ortaya koymalıdır..” “Dil Cemiyetinden Bir Dilek”, *Milliyet*, No:2537, 4 Mart 1933 Cumartesi, s.4.

¹³⁷ Atandığı yıla kadar ki hizmet süresi 18 yıl 5 ay 25 gündür. Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.218.; “Öğretmenler Arasında”, *Anadolu*, Sayı: 7057, 1 Kasım 1936, s. 2.; Arslan, a.g.a.m., 2018, s.168-172.

¹³⁸ Birinci Maarif Şurası, 17-29 Temmuz 1939, Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar, 1939, s.3.; Hikmet Özdemir, “Bir Cumhuriyet Öğretmeni”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 2000, s.35-68.

¹³⁹“Maarif Şûrası-İzmir’den Gidecek Murahhaslar Kararlaştı”, *Akşam*, Sayı:7435, 4 Temmuz 1939, s. 4.; “Maarif Şûrası Dün Vekilin Nutku ile Açıldı”, *Vakit*, Sayı:7730, 18 Temmuz 1939, s.8.

Unat yapmıştır. Hakkı Bey, vefatına yakın, 1941 yılında Sosyoloji öğretmenliğine tayin olur¹⁴⁰.

Eserleri

Filozofluğunda, ruhiyatçılığında eşi az bulunan Hakkı Baha aslen edebiyatçı değildir¹⁴¹. Ancak Hakkı Baha Bey 63 yıllık hayatını yazın manasında oldukça verimli bir şekilde neticelendirmiştir¹⁴². Charl Gides, Edvar Klapared, Kuc, Kovel, The'odul Ribo¹⁴³ gibi yazarların kitaplarını çevirerek ilim âlemimizin ne unutulmaz ve kıymetli bir unsuru olduğunu bize göstermiştir¹⁴⁴.

Hakkı Baha Pars'ın 7 telif ve 12 çeviri kitabı; gazete, dergi gibi yayınlarda yayımlanmış 79 yazısı, kitap tanıtımı/tenkidi, 9 yayımlanmamış çeviri kitabı, 3 yayımlanmamış telif eseri ile 11'in üzerinde konuşması/konferansı 1 oyunu vardır. Safahat-ı Hayat (Safahat-ı Hayat, Bursa 1326/1909)¹⁴⁵, Tasarruf-u Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi (Bursa-1341/1922), Usûl-i Tenkî¹⁴⁶, Gayrı Şuyunun Terbiye, Telkin Nedir?, Ruhi Terbiye, Umumi Psikoloji, Mizaç Bozuklukları, Ruhi Tedavi, Siyasal

¹⁴⁰ “Öğretmenler arasında yeni tayinler. İki öğretmen becayiş edildi. Hukuk mezunlarından İsmail Hakkı Amerikan Kız Koleji Türkçe ve Yurt Bilgisi Öğretmenliğine, Hakkı Baha Pars aynı okul Sosyoloji Öğretmenliğine, Vedia Savaş aynı okul Coğrafya Öğretmenliğine tayin edilmişlerdir”. “Öğretmenler Arasında Yeni Tayinler”, *Yeni Asır*, Sayı: 11042, 10 İkkânun Çarşamba 1941 Çarşamba, 2.; “Öğretmen Tayinin ve Becayiş”, *Halkın Sesi*, Sayı:4448, 11 Aralık 1941 Perşembe, s. 3.

¹⁴¹ Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü-I. (1953).ED. R.G. Arkin, s.572, 580.

¹⁴²“Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, s. 2.; Hakkı Baha Pars, Usûl-i Tenkid, Muin-i Hilâl Matbaası, Bursa, 1327-1911, 48 sayfa, 13x20.; Güler, T., a.g.m., 2020, s.575-591.; Ertuğrul, 4 Nisan 1912'den aktaran, Raif Kaplanoğlu'ndan, e-posta ile alınmış belge.; Usûl-i Tenkid'in basım tarihini Hicri:324-Miladi:1905/06 olarak gösterir. Aksu, a.g.t., 2018, s.96-97.; Arslan, a.g.a, 2018, s.168-172.; İzmirli, a.g.m., 2020, s. 6.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s.218.

¹⁴³Hakkı Baha Pars, “*Hissiyat Rubiyatçı*”, *The'odul Ribo; Çev: Mustafa Şekib Tunç, İstanbul, Evkaf-i İslamiye Matbaası, 1927, 166 s, c23 cm.*; Huyugüzel, a.g.e., 2000, s.172.; Arslan, a.g.a.m., 2018, s. 168-172.

¹⁴⁴ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, s.2.

¹⁴⁵ Örneklerle Basılı Bütün Şiir Kitapları Antolojisi.(1975). Veli Recai Velibeyoğlu, C.2, Güray Matbaası, s. 971.; Ömer Saim Kurmuş, “Bursa’da Basılan Kitaplar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (76), Şubat, 1992, s.157-170.

¹⁴⁶Kurmuş, a.g.m., 1992, s.157-170.; Hakkı Baha Pars, Usûl-i Tenkid, Muin-i Hilâl Matbaası, Bursa, 1327-1911, 48 sayfa, 13x20.; Güler, T., a.g.m., 2020, s.575-591.; Ertuğrul, 4 Nisan 1912'den aktaran Raif Kaplanoğlu, Raif Kaplanoğlu'ndan, e-posta ile alınmış belge.; Aksu, Usûl-i Tenkid'in basım tarihini Hicri:324-Miladi:1905/06 olarak gösterir. Aksu, a.g.t., 2018, s.96-97.

Psikoloji, Yeşiloba Öğretmeni, Mektep Kooperatifçiliği, Kooperatif Programı eserlerinde bazılarıdır¹⁴⁷. Bu çalışmanın kaynakçasında Hakkı Baha Pars'a ait eserler bir arada verilmiştir.

Vefatı

Hakkı Baha Bey, 8 Ocak 1942'de İstanbul'da vefat etmiş ve Edirnekapı Şehitliğine defnedilmiştir¹⁴⁸. Hakkı Bey'in ölümünü Cumhuriyet Gazetesi, 10 İkinci kânun 1942 tarihli sayısında, "*Hakkı Baha Pars'ın Cenazesi, Ölümünü teessürle haber verdiğimiz kıymetli münevver ve mütefekkir Hakkı Baha Pars'ın cenazesi bugün namazı öğleyin Beyazıt camiinde kılınarak Edirnekapı Şehitliğine naklolunacak ve merhumun na'sı orada mağfîret toprağına tevdi olunacaktır*"¹⁴⁹ şeklinde haber yapmış ve Cumhuriyet Gazetesi'nin bir sonraki günkü sayısında da "*Hakkı Baha Pars'ın cenazesi defnedildi. Ölümü teessürle haber verdiğimiz kıymetli muharrir ve fikir adamımız, eski Bursa mebuslarından Hakkı Baha Pars'ın cenazesi, dün hâzîn bir törenle Amerikan hastanesinden kaldırılarak otomobile Beyazıt'a getirilmiş ve camide namazı kılındıktan sonra, Edirnekapı'daki aile mezarlığında Allah'ın rahmetine tevdi edilmiştir. Cenaze merasiminde, kardeşi Bursa Meb'usu Mubiddin Baha Pars'la Vali ve Belediye reisi Lütfi Kırdar, İstanbul'un birçok tanınmış simaları ve merhumun bütün akraba ve dostları hazır bulunmuşlardır. Cenazeye çokça çelenk gönderilmiştir*"¹⁵⁰. Vefatından 1 yıl sonra İzmir Halkevi tarafından kendisi için bir anma programı düzenlenmiştir¹⁵¹.

¹⁴⁷ Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri adlı eserinin arka kapağında yer alan on iki eseri şunlardır: Dikkatin Ruhiyatı, Ruhi Veraset (Ribot'tan), Umumi Ruhiyat (Charles Richet'tan), Mizaç ve Mizaç Bozuklukları (Leopold Levi'den), Felsefi Tedkike Fizyolojik Medhal (Gresset'den), Ruhi Tedavi, Latin Memleketlerinde Kooperatif (Charles Gide'den), Çocukların İstidadı Nasıl Teşhis Olunur? (Claparet'den), Siyasi Ruhiyat (Gustave Lebon'dan), Türkiye Cumhuriyetini Doğuran Sebepler ve Amilleri, Yeşiloba Öğretmeni, Fransızca Zor Kelimelerin Lügati, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri (İzmir, 1941). Ağca, H., a.g.a.m., 2007, s. 218.; Raif Kaplanoğlu'ndan, e-posta ile alınmış belge.; Arslan, a.g.a, m., 2018, s.168-172.; İzmirli, a.g.m., 2020, s.6.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, s.257-258.; "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, s.2.

¹⁴⁸ "Hakkı Baha Pars'ın Cenazesi", *Cumhuriyet*, Sayı:6248, 10 İkinci kânun 1942, 3.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

¹⁴⁹ "Hakkı Baha Pars'ın Cenazesi", *Cumhuriyet*, Sayı:6248, 10 İkinci kânun 1942, 3.;

¹⁵⁰"Hakkı Baha Pars'ın Cenazesi Defnedildi", *Cumhuriyet*, Sayı:6249, 11 İkinci kânun 1942,3.

¹⁵¹ "Dün Hakkı Baha Pars İçin İhtifal Yapıldı" *Yeni Asır*, 23 Ocak 1943.; "H.Baha Pars İhtifali", *Anadolu*, Sayı: 9129, 22 İkincikânun 1943 Cuma.; "Hakkı Baha'yı Dün Yaşattık", *Anadolu*, Sayı:9130, 23 İkincikânun 1943 Cumartesi, 2.; Türkmen Parlak, bahse konu eserinde 12 Ocak tarihinde Yeni Asır'da bir ölüm ilanı olduğunu söyler. Ancak, 8-13 Ocak tarihleri arasında Yeni Asır'da sadece A. Naci Hortaçsu'nun, "Kaybettiklerimiz: Bir Kayıp: Hakkı

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemini, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerini, Mustafa Kemal'i, Millî Mücadeleyi, işgalleri, Yeni Türk Devletinin devrimlerini anlamak dönemin şahsiyetlerini tanımayı daha da önemli kılmaktadır. Hakkı Bey'i tanımak, Mustafa Kemal'i anlamak, verilen mücadeleleri anlamamızı sağlayacaktır. Ancak, Hakkı Baha Bey hakkında yazılan eserlerin dağınıklığı ve eksikliği, kendisini akademik bir araştırmaya konusu olarak seçmeye sevk etmiştir. Hakkı Baha Pars, ilk gençlik günlerinden itibaren irticanın ve softalığın amansız düşmanlarından birisi olmuştur. Bu inanç ve ilkelerini yazmış olduğu makale, kitap ve köşe yazıları ile konferans ve konuşmalarına yansıtmıştır. Bu inancı eserlerinde açıkça görmekteyiz. Bursa Işıklar Askerî İdadisi'nde iken Ömer Naci ile birlikte istibdat idaresine karşı yazılar yazıp taş basma ile çoğalttıktan sonra şehrin sokaklarında duvarlara yapıştırmıştır. Hakkı Baha Bey, Cumhuriyetin unutulmuş devrimci dimağlarından biridir. Hakkı Baha'yı tanımak, o dönemin fikir çalkantılarını, aydınlardaki farklı fikir ve düşünceleri, dolayısıyla Türk Devrimi'ni, Türk toplumunu anlamak demektir. Hakkı Baha Pars, harbi, bir zenginlik vasıtası olarak görenlere, mahvolan, yetim kalan çocuklar, yıkılan evler karşısında harp zenginlerine sert eleştirilerde bulunan bir mebustur.

Hakkı Baha, Selanik'te çıkardığı Füyûzat Mecmuasında neşrettiği (Osmanlı Tarih Felsefesine Medhal) unvanlı eserinde, “*Beşeriyetin; sin-i sebaveti, aile; sin-i tıfılyeti, kabile; sin-i şebabı, devlet içinde geçer yani Beşeriyetin çocukluk devri Mutlakiyette, gençlik devri Meşrutiyette, olgunluk devri ise Cumhuriyette geçer.*” demiştir. Hakkı Baha, yeni rejimin inşası uğrunda önemli gün ve zamanlarda Türk milletinin ulus devlet ideoloji etrafında kenetlenmesi için nutuklarıyla, konferanslarıyla, telif ve çeviri eserleri ile dergi ve gazetelerdeki yazılarıyla mücadele etmiş nadir şahıslardan biridir.

Yazmayı, okumayı çok seven, araştırmayı, öğrenmeği kendisine ilke edinen, Osmanlı'dan (Batı aydını profili ile) Cumhuriyete intikal etmiş bir ortamda yetişmiş, millet, memleket, vatan sevdalısı bir nefer olarak hayatını idame ettirmiştir. Hakkı Bey, kooperatifçiliğin esaslarını belirten yazılar

Baha'nın Ölümü Karşısında”, *Yeni Asır*, 13 Ocak 1942.” adlı yazısı vardır. Türkmen, Parlak, *Yeni Asır'ın İzmir Yılları II, 1924-1954*, Yeni Asır Yayınları, 1986, s.514.; “Hakkı Baha Pars”, *Akşam*, Sayı:8353, 23 Ocak 1942, 4.; Demiryürek, H. (2011). *II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 60-61.; Kızıldoğan, a.g.m., 1937, 525-619.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 11-32.; Akkılıç, Y., a.g.m., 1999, 26-33.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

yazmış, Bursa’da “Muhacirin Yardım Cemiyeti” kurucularından olmuştur. Ankara Maarif Müdürlüğü, Cumhuriyetin ilk dönemi eğitim kurumları olan “Telif ve Tercüme Heyetinde” görev almış, 1934 yılında İzmir Halkevi, Halk Dershanesi ve Kurslar Şubesi başkanı olmuştur. Bir asker, idareci ve eğitimci olmasına rağmen hakkında derli toplu bir çalışma olmamıştır. Bireyler sahip oldukları maddi ve manevi birikimler, yetenekler, özellikler sayesinde, yaşadıkları dönemleri ve sonraki zamanları değiştirme, etkileme güçlerine sahiptirler. Bazıları tarihin akışını değiştirirler. Şahsiyetler kendi yaptıkları veya yapamadıklarıyla tarihe damgasını vuran, yön veren bir güç, bir değerdirler. Araştırmamızın konusu olan Hakkı Baha Bey, cumhuriyet tarihimizin unutulmuş Kuva-yı Milliyetçilerindedir. Bu nedenle de yaklaşık 150 yıllık Türkiye yenileşme döneminin etkin şahsiyetlerini genç dimağlara tanıtmak, dolayısıyla Türk Devrimi’ni anlamamızı sağlayacaktır.

Ekler

Hakkı Baha Pars¹⁵²

Vedide Baha Pars (kızı)¹⁵³

Hüseyin Cahit Pars (oğlu)¹⁵⁴

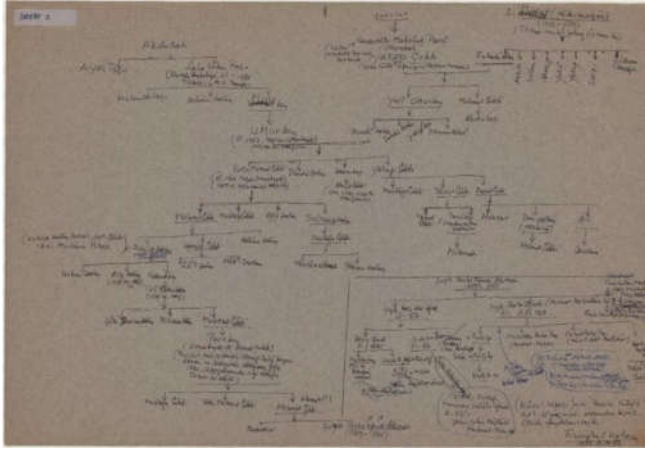
¹⁵² Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi

¹⁵³ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi

¹⁵⁴ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi

Hakkı Baha Pars'ın Edirnekapı Şehitliği'ndeki Kabri¹⁵⁵

Pars Ailesi Şeceresi¹⁵⁶

¹⁵⁵ Görüntüleri sağlayan arkadaşım Casim Selvi'ye teşekkür ederim.

¹⁵⁶ Bedrettin Pars tarafından hazırlanmış olup, aslı, kızı Neylâ ve damadı Bekir Peynircioğlu Arşivindedir. Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi

Kaynakça

- “Atatürk’ü Anma Sayısı”, *Anadolu*, Sayı:7670, 11 Kasım 1938, 2.
- “Atatürk’ü Dinlerken-Mukaddes Tabanca”, *Ulus*, 19 Mart 1938, 1.
- “Atatürk’ü Dinlerken-Vatan ve Hürriyet”, *Haber*, Sayı: 2033, 12 Eylül 1937, 2, 7.
- “B.Muhittin Baha Pars’ın Bir Mektubu”, *Ulus*, Sayı:15 Ekim Çarşamba 1947, s.3.
- “Bir İnkılâbcının Büyük Ruhü-Merhum Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı: 6266, 20 Ocak 1942, 2.
- “Bugünkü yazı dilimizde kullanılan yabancı sözlerin karşılıklarını ortaya koymalıdır...” “Dil Cemiyetinden Bir Dilek”, *Milliyet*, No:2537, 4 Mart 1933 Cumartesi, s.4.
- “Bursa Yurdu”, *Yeniğün*, 3 Şubat 1922, Cuma.
- “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, s.2.
- “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, s.2.
- “Büyük Maarif Şûrası Dün Ankara’da Açıldı”, *Yeni Sabah*, No: 434, 18 Temmuz 1939 Salı, s.1, 3.
- “Çek Sefarethanenin Otomobili İki Kanını Çığnedi”, *Milliyet*, 29 Temmuz 1958,s.5.
- “Dâhili Haberler”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Numara:141, 24 Mart 1921.
- “Dil Kurultayının Üçüncü Günü”, *Ulus*, No:5418, 27 Ağustos 1936 Perşembe, s.4.
- “Dün Hakkı Baha Pars İçin İhtifal Yapıldı” *Yeni Asır*, 23 Ocak 1943.
- “Edebi-Cemiyet”, *Hizmet*, Sene:7, Numara: 1881, 24 Nisan 1931, s.2.
- “Ege Mıntıkasını Tanıtma Teşebbüsleri”, *Vakit*, Sayı:5352, 2 Aralık 1932, s.6.
- “Gelenler Gidenler”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:21, 7 Şubat Cuma, 1328, 30 Temmuz 1326, 12 Ağustos Efrenci 1910, 2.
- “H.Baha Pars İhtifali”, *Anadolu*, Sayı: 9129, 22 İkincikânun 1943 Cuma.
- “Hakkı Baha Pars’ın Cenazesi Defnedildi”, *Cumhuriyet*, Sayı:6249, 11 İkinci kânun 1942, 3.
- “Hakkı Baha Pars’ın Cenazesi”, *Cumhuriyet*, Sayı:6248, 10 İkinci kânun 1942, 3.
- “Hakkı Baha Pars”, *Akşam*, Sayı:8353, 23 Ocak 1942, 4.

- “Hakkı Baha’yı Dün Yaşattık”, *Anadolu*, Sayı:9130, 23 İkincikânun 1943 Cumartesi, 2.
- “İnkılap Hatıralarından”, *Anadolu*, Sayı: 7408, 14 Kânunsâni 1938, 5
- “İnkılap Tarihinden İki Yaprak, “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca”, *Cumhuriyet*, Sayı:4972, 19 Mart 1938, s.1, 8, 9.
- “İntihabat”, *Muallimler Birliği*, Sene:1, (3), Eylül 1341, s. 144.
- “İttihat ve Terakki, Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?, Tefrika No: 58”, *Son Posta*, No:913, 8 Şubat 1933, 8.
- “İttihat ve Terakki, Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?, Tefrika No: 98”, *Son Posta*, Sayı:953, 19 Mart 1933, 9.
- “İzmir’de Bir Edebiyat Cemiyeti Teşkil Etti”, *Son Posta*, Sayı:322, 19 Haziran 1931 Cuma, s.2.
- “Liseler ve Orta Mektepler Açıldı”, *Vakit*, Sayı:490, 20 Eylül 1931, 3.
- “Maarif Şûrası Dün Vekilin Nutku ile Açıldı”, *Vakit*, Sayı:7730, 18 Temmuz 1939, s.8.
- “Maarif Şûrası-İzmir’den Gidecek Murahhaslar Kararlaştı”, *Akşam*, Sayı:7435, 4 Temmuz 1939, s. 4.
- “Milli Tarihimizin Meçhul Kalan Bir Hakikati Aydınlanıyor-Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca”, *Son Posta*, Sayı:2741, 20 Mart 1938, 1, 10, 13.
- “Mukaddes Tabanca”, *Ulus Sesi*, Sayı: 883, 26 Mart 1938 Cumartesi, 1.
- “Öğretmen Tayininin ve Becayaş”, *Halkın Sesi*, Sayı:4448, 11 Aralık 1941 Perşembe, s. 3.
- “Öğretmenler Arasında Yeni Tayinler”, *Yeni Asır*, Sayı: 11042, 10 İlkânun Çarşamba 1941 Çarşamba, 2.
- “Öğretmenler Arasında”, *Anadolu*, Sayı: 7057, 1 Kasım 1936, s. 2.
- “Soyadı Kütüğü Yazdıran Yurttaşlarımız”, *Anadolu*, Numara:6129, 1 Şubat 1935 Cuma, s.4.
- “Soyadlarını Tescil Ettirenler”, *Yeni Asır*, No:8863, 1 Şubat 1935 Cuma 5.
- “Türk Tarih Kurumu Belleteni Çok Kıymetli Yazılarla İntişar Etti”, *Cumhuriyet*, Sayı:4971, 18 Mart 1938, 5.
- “Üçüncü Dil Kurultayı Törenle Açıldı”, *Son Posta*, Sayı: 2179, 25 Ağustos 1936, s.7.
- “Vatan ve Hürriyet İttihat ve Terakki-Mukaddes Tabanca”, *Kurum*, Sayı:7249-1339, 19 Mart 1938, s.1, 2, 4.

“Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki”, *Ulus*, 20 Mart 1938, 1.

“Yakın Tarihten İki Yaprak”, *Haber*, Sayı:2210, 17 Mart 1938, 1, 4, 11

1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No’lu Künye Defteri, KHO Arşivi.

ABACI, Zeynep Dörtok “II. Abdülhamid Döneminde Bursa’nın Mekânsal ve Kültürel Dönüşümü”, *Bursa Günlüğü*, (2), Haziran, 2018, s.4-12.

AĞCA, Hüseyin, “Pars, Hakkı Baha” Maddesi, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C.7, O. Cihat-Süyinşiyev, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 217.

AHMAD, Feroz-RUSTOW, Dankwart A, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 1975-1976, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1976, 245-284.

AKAY, Oğuz, *Benim Sofram Bu*, 2006.

AKKILIC, Yılmaz, “Yakın Geçmişten Üç Kardeşin Portresi Mehmet Baha, Hakkı Baha, Muhittin Baha”, *Bursa Defteri*, (2), Haziran, 1999, s.26-33.

AKKILIC, Yılmaz, *Atatürk ve Bursa*, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 2009.

AKKILIC, Yılmaz, *Bursa Ansiklopedisi*, (4.cilt), Burdef Yayınları, 2002.

AKKILIC, Yılmaz, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 2008.

AKSU, Eren Selanik’te Türk Edebî Kültürü (1860-1912), *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi*, 2018.

AKTEPE, Münir, “Atatürk’ün Sofya Ataşemiliterliği’ne Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alâkalı Bir Belge”, *Belleten T.T.K.*, C.XXXVIII, (150), Nisan, 1974, s.254-263.

AKYILDIZ, Ali, “Meclis-i Meb’ûsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, (28), 2003, s. 245-247.

AKYOL, Yaşar, *İzmir Halkevi (1932-1951)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2008.

ARI, Kemal “Mübadele ve Tarihsel Süreç”, www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/mubadele-ve-tarihsel-surec-doc-dr-kemal-ari/ Erişim tarihi: 20.02.2021.

ARIKAN, Zeki, “Hasan-Âli Yücel İzmir’de”, *Tarih ve Toplum*, (84), 1990,s.16-21.

- ARSLAN, Bahar, “Pars, Hakkı Baha” Maddesi, *İzmir Kent Ansiklopedisi*, 2018, s.168-172.
- ASLAN, Taner “İttihâd-ı Osmanî’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne”, *Bilig*, Güz, (47), 2008, s.79-120.
- Ateş Pars Beyle Yapılan Görüşme 25 Nisan 2021.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mi‘mârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, C.II, Baha Matbaası, 1972, s.332-333.
- BARDAKÇI, Murat, “Operet Besteleyip Sahneye Koyan Bir Nakşibendî Şeyhi”, 3 Eylül 2009, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/221304-operet-besteleyip-sahneye-koyan-bir-naksibendi-seyhi> Erişim tarihi: 20.02.2021.¹
- BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş*, C.I, 1997.
- BEYAZ, Yasin, Fikir ve Sanat Hayatımızdaki Yeri Bakımından “Yeni Mecmua” Üzerine Bir İnceleme, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2009, s.29.
- BİLGİN, Abdullah Azmi, “Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’ın Edebiyat Metodolojisiyle İlgili Görüşleri ve Eserleri”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’a Armağan, Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Yayına Hazırlayanlar Eyyüp Azlal, Necmi Karadağ, M. Emin Karahan, Sempozyum Tebliğleri, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi, 2006.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, 1995.
- BİRGEN, Muhittin, *İttihat ve Terakki’de On Sene*, Hazırlayan ve notlayan: Zeki Arıkan, 2017.
- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KATILAN ALAY VE DAHA ÜST KADEMEDEKİ KOMUTANLARIN BİYOGRAFİLERİ, C.III, Yay.Haz: Hülya Toker, Nurcan Aslan, Genelkurmay Basımevi, 2009.
- BİRİNCİ MAARİF ŞURASI, 17-29 Temmuz 1939, Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar, 1939.
- BORAK, Sadi, Atatürk’ün İstanbul’daki Çalışmaları 1899-16 Mayıs 1919, Kaynak Yayınları, 1998.
- BOYKOY, Seher, 1908-1923 Sürecinde Bursa’da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (24), 2013, s.19-44.

- BOZKURT, Celil, “Millî Mücadele Döneminde Muhittin Baha Pars”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 56, Bahar, 2015, s.11-32.
- BURSA MENSUCAT-I OSMANİYE ANONİM ŞİRKETİ MUADİL NİZAMNÂME-İ DAHİLİSİ, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1327.
- BURSA SERGİSİ REHBERİ, Mürettibi: Hacıbeyzade Ahmed Muhtar, Ahmed İhsan Matbaası, 1339.
- BURSA’NIN KÖKLÜ EĞİTİM KURUMLARI TOPHANE TEKNİK VE ENDÜSTRİ MESLEK LİSESİ (HAMİDİYE SİNAİ MEKTEBİ), 2011.
- CEBESOY, Ali Fuat Sınıf Arkadaşım Atatürk-Okul ve Genç Subaylık Hâtıraları, 2019.
- CİVCI, Sultan, Halkevleri ve İzmir Halkevi’nin Faaliyetleri (1932-1951), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2013.
- ÇAĞIN, Sabahattin, İzmir Edebiyat Cemiyeti”, *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (7), 1995, s.330-339.; “Edebî Cemiyet Kuruluyor”, *Hizmet*, Numara: 1883, 27 Nisan 1931.
- ÇAM, Mevlüt, “Bursa’da Bir İrfan Ocağı Ahmed Baba Nakşibendi Tekkesi”, *Bursa Günlüğü*, Eylül-Ekim-Kasım, (7), 2019, s. 62-65.
- ÇAVDAR, Tevfik, İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, 1995.
- ÇETİN, Osman, “Doğan Bey’in Feryâdı”, *Bursa Günlüğü*, Eylül-Ekim-Kasım, (7), 2019, s.86-90.
- ÇOKER, Fahri, Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, C.III, TBMM, 1995.
- ÇUFALI, Mustafa, Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946–1950) C.III, Milletvekilleri Özgeçmişleri, TBMM, 2012.
- DAĞCI, Şamil, “Osmanlı Dönemi Kaynaklarında Yer Alan İspirli Alimler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 2008, s.23-42.
- DEDE, Behçet, “Türk Ocakları Bursa Şubesinin Musiki Çalışmaları”, *Türk Yurdu*, Yıl:102, (314), Ekim, 2013, s.99-101.
- DEMİR, Cenk, “1890’lardan 1930’lara İzmir’deki Amerikan Okullarında Yürütülen Spor Faaliyetleri ve Kent Sporuna Katkıları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı, (İzmir’in İşgali), 2019, s.291-318.

- DEMİRBAŞ, Osman, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Millî Mücadele, 1999.
- DEMİRÜREK, Halim, II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi DABCA, FN: 30.18.1.1., K:24.G:27.SR:18-1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi DABCA, FN: 30.18.1.1., K:8.G:45.SR:2-1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi DABCA, FN: 30.18.1.1.8., K:45.G:17.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi DABCA, FN: 30.8.1.1., K:29.G:43.SR:16-1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi DABOA Fon no: DH.SAİD, d..., K:59, G:77.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi DABOA Fon no: İ.TAL..., K:181, G:62, SR:1-2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi DABOA, FN: A.}DVN.MKL., K:50, G:15, SR:2(3).
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi DABOA, FN: I.DH./K:1511.G:8.SR:1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi DABOA, FN: MTV.69./K:4322.G:324127.
- DOĞAN, M., “İnkılâb Hatıralarından”, Tefrika Nu:60, *Anadolu*, Nu:7409, 15 Ocak 1938, s.5.
- DURU, Kazım Nami, İttihat ve Terakki Hatıralarım, 2017.
- DURU, Kazım Nami, Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımızdan Sayfalar:12”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (23), 17 Mart 1944, s.12.
- EĞİLMEZ, Mümtaz, Millî Mücadelede Bursa, 1981.
- ERGİN, Osman Nuri, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977.
- ERKUL, Emin Operatör Doktor Emin Erkul’un Millî Mücadele Anıları, Haz.: Melih Tınal, Zeus Kitabevi, 2011, s.49.
- Gediz Karadayı Arşivi.
- GENÇ, Hüseyin “Kurtuluş Savaşı Öncesinde Bursa’da Kurulan Direniş Örgütleri”, <http://www.yesilbursadergisi.com/yazar/kurtulus-savasi-oncesinde-bursada-kurulan-direnis-orgutleri-729.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

- GÖLEÇ, Mustafa, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Politikaları (1876-1930), *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2010.
- GÜLER, Ali, "Arşiv Belgelerinin Işığında Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları ve Künye Bilgileri", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl:119, (363), Ocak, 2000, s.19-36.
- GÜLER, Ali, "Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Süreçte Aile Çevresi ile İlk ve Orta Öğrenim Yaşantısının Rolü", *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 10 Kasım 1998, s.53-65.
- GÜLER, Ali, Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001.
- GÜLER, Ali, Karamanlı Sarı Paşa, 2008.
- GÜLER, Turan, "Noktalama İşaretleri ve Hakkı Baha'nın Usûl-i Tenkît Adlı Eserinin Tenkit ve Tahlili", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 2020, s.575-591.
- GÜNGÖR, Şahin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşunda Bursalılar, 11 Haziran 2019, <https://www.belgeseltarih.com/ittihat-ve-terakki-cemiyetinin-kurulusunda-bursalilar/> Erişim tarihi: 20.02.2021.
- HATIRA YAHUD MİRAT-I BRUSA, Haremeyn Muhteremeyn payellulerinden Şam-ı şerif Kadısı esbak El Seyyid Hasan Taib Efendi, Maarif Nezaret celilesinin pi 17 Zilkade sene 324 ve fi 20 Kanun Evvel sene 322 tarih ve üçüncü cildin 281/1301 numarolu ruhsatnamesiyle, Hüdavendigâr Vilayeti Matbaasında Tab Olunmuştur, Sene 1323(1905-06).
- HIZLI, Mefail, "II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Eğitim", *Bursa Günlüğü*, (2), Haziran, 2018, s.22-25.
- HORTAÇSU, A. Naci, "Kaybettiklerimiz: Bir Kayıp: Hakkı Baha'nın Ölümü Karşısında", *Yeni Asır*, 13 Ocak 1942.
- <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-sergisi-1923-.html> Erişim tarihi:15 Şubat 2021.
- <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1958/07/26> Erişim tarihi: 20.02.2021.
- <http://yesilbursadergisi.com/mobil/koseyazisi.php?id=733> Erişim tarihi: 20.02.2021.
- https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Anadolu_Medeniyetleri_M%C3%BCzesi Erişim tarihi: 20.02.2021.
- <https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=8020> Erişim tarihi: 23 Mart 2021.

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf
Erişim tarihi: 20.02.2021.

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf
Erişim tarihi: 20.02.2021.

https://www.academia.edu/42144983/MEZAR_TA%C5%9ELARININ_TANIKLI%C4%9EIIYLA_TAR%C4%B0H%C4%B0_BURSADA_YA%C5%9EANAN_SA%C4%9ELIK_SORUNLARI Erişim tarihi: 02.05.2021.

<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1958/7/26/3.xhtml> Erişim tarihi: 20.02.2021.

<https://www.saskarahaber.com/yazdir.php?id=17162> Erişim tarihi: 20.02.2021.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik_mmb.tutanak_hazirla?v_mecelis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=BAHA%20BEY&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih= Erişim tarihi: 20.02.2021.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink003.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink030.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950), Kültür Bakanlığı Yayınları, 20009.

HÜDÂVENDİĞÂR VİLÂYET-İ SALNÂME-İ RESMÎSİ, 1324.

HÜDÂVENDİĞÂR VİLÂYETİ SALNÂMESİ, Sene 1287/1870, 1. Sene, Matbaa-i Vilayet-i Hüdâvendigâr.

HÜDAVENDİGAR VİLÂYETİ SALNÂMESİ, Sene 1324, DeFa Otuz Dört, Bursa, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur.

HÜLAGÜ, Orhan, "Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Millî Mücadele Hazırlıkları ve Kuvay-ı Milliye'nin Teşkilî", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIV, (41), Temmuz, 1998, s. 449-476.

İNAN, Afet, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Gözden Geçirilmiş 5. Baskıdan İtibaren Yay. Haz.: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

İZMİRLİ, Yücel, "Millî Mücadele'den Eğitim Ordusuna; Hakkı Baha Pars", *Gazete Karşıyaka*, Haftalık Bağımsız Yerel Gazete, Yıl: 1, Sayı: 14, 22-28 Eylül 2020, s.6.

- KAPLANOĞLU, Raif, “Karaseyh Mahallesi”, https://www.bursa.com/wiki/Karaseyh_Mahallesi Erişim tarihi: 20.02.2021.
- KAPLANOĞLU, Raif, *Bursalı Şair ve Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi*, 1988.
- KAPLANOĞLU, Raif-AKKUŞ, Turgay, Bursa’da Sivil Örgütlenme, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, Kış, 2005, s. 10-15.
- KAPLANOĞLU, Raif-BALKAN, Nihat, 120 Yıllık Tarihi Bir Çınar Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2009.
- KAPLANOĞLU, Raif-KAPLANOĞLU, Ozan, *Tipodan Ofsete Bursa Basın Tarihi (1866-1974)*, Bursa, 2019, s.1234.
- KAPLUHAN, Erol, “1921 Maarif Kongresi’nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, (8), 2014, s. 123-134.
- KARA, Mustafa, "Bursa Tekkeleri ve Tasavvufi Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 1987a, s.77-88.
- KARA, Mustafa, “Bursa’nın Kültür Tarihini Aydınlatanlar-2-Kâmil Kepecioğlu”, *Bursa’da Zaman*, (18), Nisan, 2016, s.15-16.
- KARABEKİR, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, İkinci Baskı., 1995.
- KARAHAN, Abdulkadir-Pars, Vedide Baha, *Hakkı Baha Pars*, İzmir Halkevi, Yayını no. 24, İzmir, 1943, s.1-10.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, C.IX, I. Bölüm, II. Meşrutiyet Devri, II. Abdülhamid İstibdadının Son Yılları*, 1996, s.1-7.
- KARATAY, Namdar, “Hakkı Baha Pars Familers Arasından Çekildi”, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (42-43), 1.ci ve 2.ci Kânun 1941-1942, s. 43.
- KARTAL, Serpil Sevim, *Türk Basımında Bursa Gündemi (1920-1923)*, Editör Prof. Dr. Nihat Karaer, 2019.
- KAYA, Mehmet, 1918-1950 Yılları Arasında Bursa Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 1999.
- KAYAOĞLU, Tacettin Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Tercüme Müesseseleri, *Türkler*, (15), Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- KEMALOĞLU, Muhammet, Hakkı Baha Pars: Hayatı ve Eserleri (1879-1942), *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2022.

- KEMANKAŞ, İsmail, “Not Defteri: Uludağ, Prof. Dr. İnalçık ve Camideki Kılıç”, <https://enbursa.com/yazarlar/ismail-kemankas-10/not-defteri-uludag-prof-dr-inalcik-ve-camideki-kilic-10098.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.
- KEPECİOĞLU, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, Cilt: I, Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.
- KEPECİOĞLU, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, Cilt: II, Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.
- KEPECİOĞLU, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, Cilt: IV., Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.
- KESKİN, Duygu, *Türkiye’de Yerel Sivil Toplum Kuruluşlarının Mimari Korumaya Katkıları: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu ve Restorasyon Faaliyetleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, 44-45, 47.
- KILAVUZ, Nuran-TANIK, İbrahim Halil, “Millî Mücadele Döneminde Maarif Kongresi ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Eğitim-Öğretim Hakkındaki Görüşleri”, *EÜSBED*, IV, (2), 2011, s.372.
- KIZILDOĞAN, Hüsrev Sami “Vatan ve Hürriyet-İttihad ve Terakki”, *TTK Belleten*, C.I, (3-4), Temmuz, 1937, s.525-619.
- KİRAZ, Nihayet Kübra- ÇOŞTU, Yakup, “Hakkı Baha ve ‘Genç Müslüman’ Dergisi”, *Antakiyat*, 5/1, 2022, s.1-24.
- KOCATÜRK, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.
- KONUĞCU, Mehmet-Özkan, Hatice Büşra-Öztürk, Kevser, 1910 Yılında Yayımlanan Eskişehir Gazetesi’nin İçerik Analizi, Eskişehir Eti Sosyal Bilimler Lisesi Yay, Eskişehir, 2013.
- KUMAŞ, Nursal, “Bursa Askeri İdâdîsi Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *I. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 2017, s. 618-627.
- KURMUŞ, Ömer Saim, “Bursa’da Basılan Kitaplar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (76), Şubat, 1992, s.157-170.
- KURT, Deniz, Türkiye’de Askeri Eğitimin Modernleşme Sürecinde Işıklar Askeri Lisesi, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

KÜÇÜKBİÇMEN, İlhan, Anadolu'da Bilimin Ayak İzleri, 2015.

M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, İkinci İnikad, 21 Nisan 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse, s.6-7.

M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, İkinci İnikad, 21 Nisan 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse, s.9-11.

M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, Üçüncü İnikad, 25 Nisan 1325 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, s.17-20.

M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Otuzuncu İnikad 27 Haziran 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, s.212.

Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi. (1939). 28 Ağustos 1939.

MEHMED ESAD, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, Maarif Nezâreti Celilesinin Ruhsatı ile Tab' Olunmuştur, İstanbul, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul 1310, 833 sayfa.

MEHMET ŞEMSEDDİN, *Yâdigari Şemsi*, Mısrî Dergâhı Seccâdeneşinî, Matbaa-i vilâyet, 1332.

MEKATİB-İ ASKERİYE ŞAKİRDANININ UMUMİ İMTİHANLARININ NETİCELERİNİ BİLDİREN CETVELLER, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul, 1317.

NEYLÂ VE BEKİR PEYNİRCİOĞLU ARŞİVİ.

ÖCALAN, Hasan Basri-MERMUTLU, Bedri, Tarihi Bursa Mezar Taşları II, Bursa Hazireleri, 2019.

ÖĞRETMEN ANSİKLOPEDİSİ VE PEDAGOJİ SÖZLÜĞÜ-I. (1953).ED. R.G. Arkın.

ÖRNEKLERLE BASILI BÜTÜN ŞİİR KİTAPLARI ANTOLOJİSİ.(1975). Veli Recai Velibeyoğlu, C.I, Güryay Matbaası.

ÖZ, M. Feyzi, "Vedide Baha Pars", Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri, UNESCO Yayınları, Ankara, 1987, s.411-431.

ÖZDEMİR, Hikmet, "Bir Cumhuriyet Öğretmeni", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 2000, s. 35-68.

ÖZEÇOĞLU, Halil, Modernleşme Sürecinde İzmir'de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908), *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İzmir, 2009.

- ÖZTÜRK, Cemil, Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası, TTK Yayınları, 1996.
- ÖZTÜRK, Yücel, Bursa Basın Tarihi, Ekin yay., 2012.
- PARLAK, Türkmən, Yeni Asır'ın İzmir Yılları II, 1924-1954, Yeni Asır Yayınları, 1986.
- PARS, H. B. (1317-1901). Gâye-i Hayat-I-, Ömer Naci'ye İthaf edilmiş, *Mecmua-i Edebiyye Dergisi*, Numara:46, 6 Eylül 1317 (1901), 364-365.
- PARS, H. B. (1318). "Nevha-ı Niyaz", *Mecmua-i Edebiyye Dergisi*, C.1, Nu:4, 22 Receb, 2 Teşrin-i Sani Pençşembe 1316, 25, Dersaadet, Mahmutbey Matbaası, 1318, 1.
- PARS, H. B. (1323). "Gâye-i Hayat-I-(Manzum), *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:6, 24 Şubat Sene, 320, 11 (Çekilmez Ömr-ü beşerden... Hakkı İmzası ile); (3 Muharrem'ül Haram sene 323, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.
- PARS, H. B. (1323). "Gâye-i Hayat-II-((Manzum), *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:7, 3 Mart Sene, 321, 5 (Yüzündeki... Hakkı İmzası ile); (9 Muharrem'ül Haram sene 324, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.
- PARS, H. B. (1323). "Gâye-i Hayat-III-((Manzum), *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:13, 14 Nisan Mart Sene, 321, 3-4 (Bazı ânat-ı ıztırabımdan... .. Hakkı İmzasısı ile), (9 Muharrem'ül Haram sene 324, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.
- PARS, H. B. (1323). "Gâye-i Hayat-IV-, *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:13, 14 Nisan Mart Sene, 321, 4 (Çocuklara... .. Hakkı İmzasısı ile); (9 Muharrem'ül Haram sene 324, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.
- PARS, H. B. (1325-26). "Teessüratım 2", *İştirak*, Sene 1, Numero 8, 3 Nisan 1326 Cumartesi
- PARS, H. B. (1327). Musahabat-ı Edebiye, Birinci Kitap, 32 sayfa, 19 cm, Bursa Vilâyet Matbaası.
- PARS, H. B. (1328). "Kalp ve Zekâ", *Okul ve Ulus*, Sene:1, (1), İkincikânun 1936, 3-5.
- PARS, H. B. (1331). "Siper İlhamlarından-Akın-", Nüsha-i Fevkalade, *Yeni Mecmua*, C.5. Cilt, 5/418 Mart 1331-1915, İstanbul, 69.
- PARS, H. B. (1334-1918). "Felsefe-i Tarihi Osmanî", *Bursa Mecmuası*, (9), 1 Nisan 1334-1918, Sene:1, 138-139.

- PARS, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (10), 15 Nisan 1334-1918, Sene:1, 148-152.
- PARS, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (11), 15 Mayıs 1334-1918, Sene:1, 163-165.
- PARS, H. B. (1336-1920). “Teşkilât-ı İdariye”, *Bursa Mecmuası*, (26), 12 Kânunsânî 1336-1920, Sene:2, 417-419.
- PARS, H. B. (1338). “Din-i İslam ve Ruhbanîyet”, *İlim, Fen, Felsefe Tettebbuatı Mecmuası*, Yıl:1, (1), Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Haziran 1338, 38-43.
- PARS, H. B. (1908). Usûl-i Tenkît, Selânik, Rumi Yıl: 1324 Miladi Yıl: 1908, Akrovani Matbaası, 48s; 2. Baskı Bursa-[yayl.y.], 1327 [1911], Muin-i Hilâl Matbaası, 48 s., 19 cm.
- PARS, H. B. (1910). “Arnavutluk Meselesi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:9, 1910.
- PARS, H. B. (1910). “Çocuklarımız ve Aile Terbiyesi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:1, 20 Rebüü'l Evvel, Cuma, 1328, 19 Mart 1326, 2 Nisan Efrenci 1910, 1.
- PARS, H. B. (1910). “Mahpushaneler”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:14, 17 Cemeziye'l Ahir, Cuma, 1328, 11 Haziran 1326, 24 Haziran Efrenci 1910, 1.
- PARS, H. B. (1910). “Mudanya İskelesi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:10, 18 Cemeziye'l Evvel, Cuma, 1328, 14 Mayıs 1326, 27 Mayıs Efrenci 1910, 1.
- PARS, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-I”, Safahât-ı Hayat, Bursa, 49.
- PARS, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-II”, Safahât-ı Hayat, Bursa, 50-51.
- PARS, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-IV”, Safahât-ı Hayat, Bursa, 54-55.
- PARS, H. B. (1910-1326). Safahât-ı Hayat, Manzum ve Mensur Âsâr-ı Edebiyeden Müteşekkildir, Bursa, Sedbaşı'nda Muin-i Hilâl Matbaasında Tab Olunmuştur, 1326, (Rumî:1326, Miladî:1910), s.: 88+1.
- PARS, H. B. (1914). “Zafer”, *Türk Yurdu*, Yıl: 3, (12), (60), 5 Mart 1914-20 Şubat 1329, 200-1209.
- PARS, H. B. (1918-1334). Brusa'da Mesâil-i Ümrâniye, Su, *Brusa Mecmu'ası*, On beş günde bir çıkar, Sene: 1, 15 Temmuz, (14), 210-212.
- PARS, H. B. (1927). “Lugatçe-i Felsefe, İsmail Fenni Ertuğrul, Kitabiyat, İstanbul, 1341/1922, Emeği Geçen: Hakkı, Ankara, Mehmed Emin (Erişirgil)”, *Hayat Mecmuası*, C.III, (57), Ankara, 29 Kânun-ı Evvel 1927, 97-98.
- PARS, H. B. (1927). “Ömer Seyfeddin İçin”, *Hayat*, C.I, (15), 10 Mart 1927, 12.

- PARS, H.B. (1937). “Çavuş Mürebberler”, *Fikirler*, C.7, (156), 1 Birinci Teşrin 1937, 3-4.
- PARS, H.B. (1937). “Ülküsüz Yaşıyanlara”, *Uludağ Dergisi*, (10), Mart, 1937, 23.
- PARS, H.B. (1938). “Tedris ve Terbiye”, *Fikirler*, C.8, (177), 1 İkinci Teşrin 1938, 12-13.
- PARS, H.B. (1939). “Dilde Gayr-i Meş’ru’nun Rolü”, *Fikirler*, C.8, (195), 31 Birinci Kanun 1939, 6-7.
- PARS, H.B. (1939). Irkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (10), Nisan, 1937, 3-5.
- PARS, H.B. (1941-1942). “İlham”, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (42-43), Bursa, 1.ci ve 2.ci Kânun 1941-1942, 40.
- PARS, H.B. (2005). “Dilde Gayr-i Meş’ru’nun Rolü”, Atatürk ve Türk Dili: Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri (Dergilerden Seçmeler), 2. Cilt, Atatürk ve Türk Dili 3: Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri; Dergilerden Seçmeler, Hazırlayan Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu.
- PARS, H.B. (Tarihsiz). Monolog, Ben Filozof Oldum, Bir Mekteb-i Sultani Talebesi Tarafından, Muharriri: H.B. (Hakkı Baha), Tab’ı ve Neşri: Anadolu İrfan Kitaphanesi, Eğlence Kitaphanesi, AdeT:2, Ankara, 10 sayfa.
- PARS, Hakkı Baha, “Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:11, 18 Cemeziye’l Evvel, Cuma, 1328, 21 Mayıs 1326, 3 Haziran Efrençi 1910, s.1.
- PARS, H. B. (1314). “Bana Aid”, *Fevaid*, Dördüncü Sene, Numara:7, Maarif Müdüriyetinin Ruhsatıyla, Hükümet Caddesinde 109 numaralı Matabaa-i (Emri)de Tab’ Olunmuşdur, Bursa.
- PARS, H. B. (1317). “İstinare”, *Mecmua-i Edebiyye Dergisi*, Cild: 1, Numara:50, Pençsembe, Dersaadet, 4 Rebiyülevvel 1319-4 Teşrinievvel 1317 (1902), 396.
- PARS, H. B. (1324). “Musahabat-ı Edebiye”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:3, 5 Mart 325 (1909), 1-6.
- PARS, H. B. (1325). “Osmanlı Tarihi Felsefesi, İkinci Bab”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 325 (1909), 25-30.
- PARS, H. B. (1328). “Tekaddüme-i Hürmekârane”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:1, 12 Rebüyül Evvel, Pençsembe, 1328, 11 Mart 1326, 24 Mart Efrençi 1910, 1.
- PARS, H. B. (1333-1917). “Felsefe-i Tarihi Osmani”, *Bursa Mecmuası*, (12), 1 Haziran 1333-1917, Sene:1, 181-183.

- PARS, H. B. (1334). “Brusa’da Mesâil-i Ümrâniye, Su Mes’alesi”, *Brusa Mecmuası*, On beş günde bir çıkar, Sene:1, 15 Temmuz, (14), 1918-1334.
- PARS, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (8), 15 Mart 1334-1918, Sene:1, 120-122.
- PARS, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (18), 1 1334-1918, Sene:1, 282-286.
- PARS, H. B. (1336-1920). “Uyuşukluk”, *Bursa Mecmuası*, (24), 22 Kânunuevvel 1335-1919, Sene:1, 371-374.
- PARS, H. B. (1341). Tasarruf-ı Mecburî Müessesesi-i Maliye ve İktisadiyesi, Bursa Muin-i Hilal Matbaası, 1341 R [1925 M]. 22 s.; 20cm.
- PARS, H. B. (1908). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kanunusani 324 (1908), 19-24.
- PARS, H. B. (1908). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 324 (1908), 25-30.
- PARS, H. B. (1908). “Mesleğimiz”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kanunusani 324 (1908)-Fı 19 Teşrin-i Sâni, 1334 1-3.
- PARS, H. B. (1908-1324). “Musahabat-ı Edebiye”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kanunusani 324 (1908), 8-14.
- PARS, H. B. (1908-1324). “Musahabat-ı Edebiye”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 325 (1909), 1-6.
- PARS, H. B. (1908-1324). “Şeyh Suyu” Mesiresinde”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 325 (1909), 7-8.
- PARS, H. B. (1910). “Bursa Elektrik Tramvayı”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:8, 4 Cemeziye’l Evvel, Cuma, 1328, 30 Nisan 1326, 30 Mayıs Efrenci 1910, 1.
- PARS, H. B. (1910). “Medrese ve Talebe-i Umum”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:15, 24 Cemeziye’l Ahir, Cuma, 1328, 18 Haziran 1326, 1 Ağustos Haziran Efrenci 1910, 1.
- PARS, H. B. (1910). “Mensucat-ı Osmaniyeye Anonim Şirketi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:11, 18 Cemeziye’l Evvel, Cuma, 1328, 21 Mayıs 1326, 3 Haziran Efrenci 1910, 1.
- PARS, H. B. (1910). “Mukaddime”, *Genç Müslüman*, 1. Cilt, 1. (1), Muin-i Hilal Matbaası, Bursa, 1-3.
- PARS, H. B. (1910). “Tehil ve Dügünlerimiz”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:5, 12 Rebüyu’l Ahir, Cuma, 1328, 9 Nisan 1326, 22 Nisan Efrenci 1910, 1.

- PARS, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-III-”, Safahât-ı Hayat, Bursa, 52-53.
- PARS, H. B. (1912). “Dört Senedenberi”, *Tanin*, Beşinci Sene-i numara 1425, 10 Ramazanü'l Mübarek 1235-10 Ağustos 1328-23 Ağustos Efrenci 1912, 5.
- PARS, H. B. (1918). “Brusa’da Mesâil-i Ümrâniye, Su Mes’alesi (Vilâyete Âid Mesâil-ı Ümrâniye “1” Su Mes’alesi”, *Bursa Mecmuası*, (14), 10 Temmuz 1334-1917, Sene:1, 210-213.
- PARS, H. B. (1925). “Evkafı İslamiye”, *Genç Müslüman Dergisi*, (1), Bursa, 1315.
- PARS, H. B. (1927). “Ruhîyat’da İstılah Meselesi”, İstanbul, Mehmed Ali, 15 Ağustos 1927, Milli Mecmua, C.III, (92), 1489-1490.
- PARS, H. B. (1927). *Hissiyat Ruhîyatçı, The’odul Ribo; Çev: Mustafa Şekib Tunç, İstanbul, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1927, 166 s, c23 cm.*
- PARS, H. B. (1928). “Hissiyât Ruhîyatı, Ribo, Mütercimi: Şekib Bey”, *Hayat Mecmuası*, Kitabiyat, C.3. Cilt, (65), Ankara 23 Şubat 1928, 144-144.
- PARS, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-3-Kooperatifçilik: Kârın İlğasından Sonra”, *Fikirler*, C.5, (105), 1 Mart 1934, 11.
- PARS, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-4-Kooperatifçilik Karı Nasıl Kaldırır?”, *Fikirler*, C.5, (106), 15 Mart 1934, 5-6.
- PARS, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-5 (6)-Hakiki ve Yalancı Kooperatifler”, *Fikirler*, C.5, (110), 15 Haziran 1934, 19-20.
- PARS, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-5-Kooperatifçiliğin İki Temel Fikri”, *Fikirler*, C.5, (108), 1 Mayıs 1934, 2-4.
- PARS, H. B. (1936). “937 Mezunlarına”, *Anadolu*, Öğretmen Sayfası, Sayı: 7241, 1 Temmuz 1937, 5.
- PARS, H. B. (1936). “Beraber Yaratan Kafa”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 203-207.
- PARS, H. B. (1936). “Cumhuriyet Bayramı”, *Kaynak*, *Balıkesir Halkevi Dergisi*, (45), Ekim, 1936, 290.
- PARS, H. B. (1936). “Demokrasi Yaşayacaktır”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 199-203.
- PARS, H. B. (1936). “Köy Öğretmeninin Anıları”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (1), İkinci kânun 1936, 29-31.
- PARS, H. B. (1936). “Medenî İnsaniyette Demokrasinin Lüzumu ve Zaruriyeti”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (8), Birinci Teşrin 1936, 232-26.

- PARS, H. B. (1936). “Meslekî Seciye”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (6), Haziran 1936, 163-171.
- PARS, H. B. (1936). “Muallim Mekteplerinde Yapılması Lazım Geleneler-1”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 195-198.
- PARS, H. B. (1936). “Ön söz”, *Okul ve Ulus*, Yıl:1, (1), İkincikânun 1936, 1-2.
- PARS, H. B. (1936). “Psikoloji, Hatemi Senih Sarp (İstanbul Lisesi Felsefe Muallimi), İkbâl Kütüphanesi, Tanıtın: Hakkı Baha, İstanbul, 1936”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 224.
- PARS, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-1”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (1), İkinci kânun 1936, 32.
- PARS, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-3”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (3), Mart 1936, 96-98.
- PARS, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-4”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (4), Nisan 1936, 128-130.
- PARS, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-7”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 225-226.
- PARS, H. B. (1937). “Demokraside Melodi ve Armoni”, *Anadolu*, Numara: 7227, 15 Haziran 1937, 4.
- PARS, H. B. (1937). “İrkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları”, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (10), Nisan, 1937, 3-5.
- PARS, H. B. (1937). “Kooperasyonda İdealimiz”, *Anadolu*, Sayı: 7259, 22 Temmuz 1937 Perşembe, 6.
- PARS, H. B. (1937). “Kooperasyonda İdealimiz”, *Fikirler*, C.7, (151), 15 Temmuz 1937, 3-4.
- PARS, H. B. (1937). “Muallim Mekteplerinde Yapılması Lazım Geleneler-2”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (8), Birinci Teşrin 1936, 227-231.
- PARS, H. B. (1937). “Şahsi ve İçtimai Benlik”, *Fikirler*, C.7, (150), 1 Temmuz 1937, 2.
- PARS, H. B. (1937). “Tenkid-Bilinmeyen İnsan (l'homme, cet inconnu-Alexis Carrel, Türkçeye Çeviren Cevdet Nasuhi (Baydar)”, *Yeni Asır*, Sene:1, Sayı:9522, 13 Nisan 1937 Salı, 4.
- PARS, H. B. (1938) “**Demokrasi Nasıl Vatandaşlar İstiyor**”, *Fikirler*, C.8, (178), 15 İkinci Teşrin 1938, 1-2.

- PARS, H. B. (1938). “Mukaddeme”, Pars, H. B.-Soydan, F.-Hatipoğlu, E., Terbiye Grubu Belleteni, İzmir Halkevi, Cumhuriyet Basımevi, İzmir, 1938, 20s.
- PARS, H. B. (1939). “İdeal Tipler”, *Fikirler*, C.8, (179-180-181), 1 Birincikânun 1939, 1-3.
- PARS, H. B. (1939). “Tecavüz Silahına”, *Fikirler*, C.8, (188), 1 Haziran 1939, 1.
- PARS, H. B. (1941-1942). “Fikirlerde, Heyecanlarda, Hareketlerde İştirak”, *Uludağ Dergisi*, (42-43), 1.ve 2. Kanun 1941-1942, 41.
- PARS, H. B. (1943). “938 Mezunlarına”, *Fikirler*, (240-241), 15 İkincikânun 1943, 2-3.
- PARS, H. B. (1943). “Muhayyile”, *Fikirler*, (240-241), 15 İkincikânun 1943, 3.
- PARS, H. B. (1947). “Kalp ve Zekâ”, *Fikirler*, Aylık Kültür ve Sanat Dergisi, İzmir Halkevi, (331), Mart, 1947, 37-39.
- PARS, H. B. (1948). “İdeal Tipler (söyleşi)”, *Fikirler*, Numara:18, Aralık 1948, 1-3.
- PARS, H. B. (5 Mart 1914). “Zafer”, *Türk Yurdu*, Yıl:3, (60), 5 Mart 1914-20 Şubat 1329, 200.
- PARS, H. B. (Hakkı Baha), Usûl-i Tenkid, Muin-i Hilâl Matbaası, Bursa, 1327-1911, 48 sayfa, 13x20.
- PARS, H. B. (Hakkı).(1901). “Geceler”, Süleyman Nesib’e, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 548, 11 Şubat 1316-12 Eylül 1901, 30.
- PARS, H. B. (Hakkı).(1901). “İki Hatıra”, *Servet-i Fünûn*, Sayı:530, Rumî 21 Nisan 1317-Miladi 9 Mayıs 1901, 158.
- PARS, H. B. (Hakkı).(1901). “Kadınlarla-1-”, 30 Eylül, 1317, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 553, Rumi 3 Teşrinievvel 1317-Miladi 16 Ekim 1901, 103.
- PARS, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Emel-i Mağsub”, Faik Âli’ye, 17 Kânunusani 1316, *Servet-i Fünûn*, Yıl:1901, Sayı:519, 17 Kânunusani 1316-21 Şubat 1901, 393-396.
- PARS, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Emel-i Mağsub”, Faik Âli’ye, 17 Kânunusani 1316, *Servet-i Fünûn*, Yıl:1901, Sayı:519, 17 Kânunusani 1316-21 Şubat 1901, 393-396.
- PARS, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Her Gün, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 527, 29 Mart 1317-18 Nisan 1901, 108-111.
- PARS, H. B. (Tarih okunmuyor). “Din-i İslam ve Terakkiyat-ı Medeniyye”, *Genç Müslüman*-1. Cilt, 1. (1), Muin-i Hilal Matbaası, Bursa, 4-6.

- PARS, H.B. (1338). “İktisadî Düşüncelerimiz”, *Yeni Gün*, Numara:799, 9 Şubat (1) 338, Perşembe.
- PARS, H.B. (1908). “Osmanlı Tarihi Felsefesi (Medhal)”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kânunusani 324 (1908), 19-24.
- PARS, H.B. (1909). “İrtica-i Ahirinin Esbab-ı Ruhîyesi”, *Şurâ-yı Ümmet Gazetesi*, Selanik, Naşiri: Hakkı Baha, Pazar, 12 Nisan 1325-25 Nisan 1909, 4.
- PARS, H.B. (1922). “Tasarruf-ı Mecburî Müessesesi-i Maliye ve İktisadiyesi”, *Yeni Gün*, 18 Kânun-ı Sâni 1338, 338 tarih, 780 numaralı nüsha.
- PARS, H.B. (1927). “Ruhîyat’da İstilah Meselesi”, *Milli Mecmua*, Cild: 8 Numero: 92, İstanbul, Mehmed Ali, 15 Ağustos 1927, 1489-1490.
- PARS, H.B. (1927). “Unvanların Ömrü”, *Milli Mecmua*, Cild: 8 Numero: 91, İstanbul, Mehmed Ali, 1 Ağustos 1927, 1474-1475.
- PARS, H.B. (1931). “Biyoloji ve Psikoloji Nokta-i Nazarından Demokrasi”, *Fikirler*, C.3, (69), 15 Mayıs 1931, 10-18.
- PARS, H.B. (1936). “Gençlerle Konuşma”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (2), Şubat 1936, 36.
- PARS, H.B. (1936). “Herşeyden Evvel Seciye”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (2), Şubat 1936, 33-35.
- PARS, H.B. (1936). “Tasarruf ve Terbiyedeki Ehemmiyet”, *Gürbüz Türk Çocuğu*, C.2. Cilt, (13), 318-320.
- PARS, H.B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (1), Şubat, 32.
- PARS, H.B. (1937). “Devletçilik (Etadisme)”, *Fikirler*, C.7, Numara:155, 15 Eylül 1937, 8-10.
- PARS, H.B. (1937). “Devletçilik”, *Fikirler*, C.7, Numara:156, 1 Birinci Teşrin 1937, 9-11.
- PARS, H.B. (1937). “Din-i İslam ve Ruhbanîyet”, *İlim, Fen, Felsefe Tettebbuatı Mecmuası*, Yıl:1, (1), Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Haziran 1338, arka iç kapak.
- PARS, H.B. (1937). “İki Sesin Hasbihali”, *Fikirler*, C.7, (146), 15 Nisan 1937, 13.
- PARS, H.B. (1937). “Millî Tarihin Terbiyede Ehemmiyeti”, *Fikirler*, C.7, (158), 1 İkinci Teşrin 1937, 3-5.
- PARS, H.B. (1938). “Demokrasi Nasıl Vatandaşlar İstiyor”, *Fikirler*, C.8, (178), 15 İkinci Teşrin 1938, 1-2.

- PARS, H.B. (1939). “Ona Dair”, *Fikirler*, C.8, (179-180-181), 1 Birincikânun 1939, 4-5.
- PARS, H.B.(1325). “Zenginler Para Vermiyor”, *Hüdâvendigâr*, Nüsha-i Mahsusa, 10 Şubat 1325, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, 74.
- PARS, Hakkı Baha, “*Hissiyat Rubiyatçı*”, *The’odul Ribo; Çev: Mustafa Şekib Tunç, İstanbul, Evkaf-i İslamiye Matbaası, 1927, 166 s, c23 cm.*
- PARS, Hakkı Baha, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 1941.
- PARS, Hakkı Baha, Usûl-i Tenkid, Muin-i Hilâl Matbaası, Bursa, 1327-1911, 48 sayfa, 13x20.
- PARS, H. B. (1931). “Muallimler Müstahsil Mi Müstehlik Midirler?”, *Fikirler*, C.4, (73), 15 Teşrin sâni 1931, 1-3.
- PARS, H. B. (1933). “Durgunluğun Sebepleri”, *Yeni Asır*, Numara: 8237, 16 Kânunusani 1933.
- PARS, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-1-”, *Fikirler*, C.5, (103), 1 Şubat 1934, 2-3. (ardıcıl 6 makale).
- PARS, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-2-”Kooperatifçiliğin Gayesi Karın İlgasıdır-2-”, *Fikirler*, C.5, (104), 15 Şubat 1934, 10.
- PARS, H. B. (1936). “Felsefe Vokabüleri”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (2), Şubat 1936, 65.
- PARS, H. B. (1936). “İdeal Tipler”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (3), Mart 1936, 67-73.
- PARS, H. B. (1936). “Muallim Mekteplerinde Yapılması Lazım Geleneler-2”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (8), Birinci Teşrin 1936, 227-231.
- PARS, H. B. (1936). “Türk Müşfikdir: Ben de Müşfik Olacağım”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (5), Mayıs 1936, 131-132.
- PARS, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-2”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (2), Şubat 1936, 64.
- PARS, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-5”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (5), Mayıs 1936, 160-162.
- PARS, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-6”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (6), Haziran 1936, 93-194.
- PARS, H. B. (1937). “Aile Geçimi ve Geçimsizliği”, *Fikirler*, C.7, (152), 1 Ağustos 1937, 3-4.
- PARS, H. B. (1937). “Hizmet ve Ücret”, *Fikirler*, C.7, (160), 1 Birincikânun 1937, 5-6.

- PARS, H. B. (1937). “Kooperasyonda İdealimiz İstihsal Kooperatifi İstihlâk Kooperatifi Olmalıdır”, *Anadolu*, Sayı: 7259, 21 Temmuz 1937, 3, 6.
- PARS, H. B. (1937). “Şahsi ve İçtimaî Benlik”, *Anadolu*, Sayı:7248, 9 Temmuz 1937, 3.
- PARS, H. B. (1937). “Yürümek, İlerlemek, Yükselmek”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (4), Nisan 1936, 99-100.
- PARS, H. B. (1938). “Şahsiyet”, *Fikirler*, C.8, (163), 15 İkincikânun 1938, 1-2.
- PARS, H. B. (1939). “Aynaya Bakarken”, *Fikirler*, C.8, (195), 31 Birinci Kanun 1939, 5.
- PARS, H. B. (1939). “Ölümün Manası”, *Fikirler*, C.8, (194), 15 İkinciteşrin 1939, 1.
- PARS, H. B. (1940). “940 Mezunlarına”, *Fikirler*, C.9, (202), 15 Haziran 1940, 1.
- PARS, H. B. (1941). “Gâye-i Hayat, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Hakkı Baha Pars, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 33.
- PARS, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi.
- PARS, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Vapurda”, Ahmed Samim Bey’e, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 521, Rumî 11 Şubat 1316-Miladi 7 Mart 1901, 9-11.
- PARS, H.B. (1338). “Say-i Misak-ı Millisi’ne Dâir”, *Yeni Gün*, Numara: 769, 5 Kânun-ı Sâni (1) 338 Perşembe.
- PARS, H.B. (1338). “Say-i Misak-ı Millisi-Tasarruf-ı Mecburî Müessesesi-i Maliye ve İktisadiyesi”, *Yeni Gün*, Numara: 780, 18 Kânun-ı Sâni (1) 338 Çarşamba.
- PARS, H.B. (1923). İmtihan ve Ben Feylesof Oldum (Monolog), *Ev Hocası*, (1), İstanbul, İkdâm Matbaası, 1339, 1 Temmuz 1339 (1923), 12.
- PARS, H.B. (1924).Usûl-i Tenkît, Müellifi, Hüdâvendigâr Vilâyeti Maârif Müfettiş-i Umûmîsi, Hakkı Bahâ, Bursa-Hükûmet Civârında Muîn-i Hilâl Matbaası’nda Tab Olunmuştur, 1327, Fiyâtı İki Kuruştur.
- PARS, H.B. (1933). “Durgunluğun Sebepleri”, *Yeni Asır*, Numara: 8237, 16 Kanunusani 1933 (“Hakkı Baha Yapılan Edebi Tenkide Ne Diyor”, *Yeni Asır*, Numara: 8237, 16 Kanunusani 1933.).
- PARS, H.B. (1936). “Gençlerle İktisadi Bir Hasbihal”, *Fikirler*, C.6, (135), 1 Mart 1936, 13-15.
- PEKER, Ekrem Hayri, “Bursa’da Medfun Sadrazamlar ve Vezirler”, Belediye Haberleri, belediyehaberleri.com.tr, 18 Kasım 2018, Pazar, <https://www.belgeseltarih.com/bursada-medfun-sadrazamlar-ve-vezirler/> Erişim tarihi: 02.05.2021.

PUSTU, Yunus, “Nizamnamelerine Göre II. Meşrutiyet Döneminde Muallim Örgütlenmeleri (1908-1919)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 34, (2), 2018, s.98, 1-40.

SALNÂME-İ ASKERİ, (1324-1326/1908).

SALNAME-İ ASKERİ.(1311-1895).ON ÜÇ DEFA.

SALNÂME-İ DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYYE [TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET SALNÂMESİ], 1925-1926.

SALNÂME-İ DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYYE [TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET SALNÂMESİ], 1926-1927.

SALNÂME-İ DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYYE [TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET SALNÂMESİ], 1927-1928.

SALNÂME-İ NEZARET-İ MAARİF-İ UMUMİYYE, (1321/1903).

SALNÂME-İ NEZARET-İ MAARİF-İ UMUMİYYE.(1321/1903).Altıncı Sene, 1321 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Asır Matbaası.

SARIHAN, Zeki, Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922), TTK Basımevi, 1996.

SARIHAN, Zeki, 1921 Maarif Kongresi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.

SAYDAM, Abdullah, “Osmanlı Harbiye’sinde Siyasi Muhalefet (II. Abdülhamid Dönemi)”, *Adam Akademi*, (9/1), 2019, s.1-35.

SEDİROĞLU, Serdar Cem, “Balkan Savaşları Arifesinde Ordunun Siyasetle İştigali ve Politizasyonunun Balkan Savaşlarının Sonucuna Olan Etkisi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (63), 2017, s.470-490.

SELÂNİK VİLÂYETİ SALNÂMESİ, 1322 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 18. Defa olarak, Selânik “Hamidiye” Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur., 684 sayfa, 21 cm., Hicri:1322/Miladî:1904.

SELÂNİK VİLÂYETİ SALNÂMESİ, 1324 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur, 19. Defa Olarak, Selanik Hamidiye Mektebi Sanayi Matbaasında Tab’ ve Teşmil Olmuştur.

SELÂNİK VİLÂYETİ SALNÂMESİ, 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 20. Defa olarak, Selânik “Hamidiye” Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur, 717 sayfa, 21 cm., Hicri:1325/Miladî:1909.

SELÂNİK VİLÂYETİ SALNÂMESİ, 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 20. Defa olarak (Selânik “Hamidiye” Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil olunmuştur.) 684 sayfa, 21 cm., Hicri: 1325/Miladî:1907.

- SOYAK, Hasan Rıza, Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk'ün Hususiyetleri, Hayat Yayınları, 1965.
- ŞAKİR, Ziya, “Mustafa Paşa’dan...Fethi Okyara, Siyasi Fırka Reislerinin Hayatı”, Tefrika:51, Tasvir-i Efkâr, Sayı: 4801-445, 30 Ağustos 1941 Cumartesi, s.5.
- ŞAKİR, Ziya, Bursa’yı İki Gün İdare Eden Eşkiya-Püskülsüz İsmail, 2012.
- ŞEKER, Nesim, “Mübadele ve Bir Kent Bursa”, 29 Kasım 2009 Pazar, bursaselanikgocmenleri.com/2009/11/mubadele-ve-bir-kent-bursa.html Erişim tarihi: 20.02.2021.
- TAKASHİ ÖSAWA OOTANİ KOOZUI, Ootani Koozui ve Bursa İpek Dokuma Fabrikası, İpek Yolu Medeniyetleri, *Türk Dünyası Mübendisler ve Mimarlar Birliği Bülteni*, Ağustos, (4), 2011, s.70-77.
- TANSU, Samih Nafiz, İttihat ve Terakki Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe, 2017, .
- TARİH IV., Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941), 2004.
- TAYLAN, Filiz, Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920-1935), *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2005.
- TBMM Arşivi, Hakkı Baba Bey Sicil Dosyası, Meclisi Mebusan Hüdâvendigâr-Ertuğrul Mebusu, 1912, D.2, Sıra No:385.
- TEMİZYÜREK, Fahri-Dinçer, Fatma, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihinde Önemli Bir İsim: Kâzım Nami Duru”, *CTAD*, Yıl:10, (19), Bahar, 2014, s. 173-193.
- TEVETOĞLU, Fethi, Ömer Naci, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1973.
- TUNAYA, Tanık Zafer, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.I, 2000.
- UNAT, Faik Reşit “Atatürk’ün Öğrencilik Hayatına Ait Bazı Notlar”, *Devrim Gençliği Dergisi*, (17), Kasım, 1953, s.10-11.
- UNAT, Faik Reşit, “Atatürk’ün II. Meşrutiyet İnkılabı’nın Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge”, *Bellekten*, C.XXVI, (102), Nisan, 1962, s. 339-344.
- ÜÇÜNCÜ TÜRK DİL KURULTAYI 1936 TEZLER MÜZAKERE ZABITLAR, Devlet Basımevi, 1937 İstanbul.
- YALMAN, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I, 1888-1922, Yay. Haz.: Erol Şadi Erdinç, Prof. Dr. Vakur Versanr’ın bir anma yazısı ile, 1997.

- YEŞİL YURD, Sayı:16, 29 Haziran 1341, Bursa, Pazar irtesi.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927, 1927.
- YILDIRIM, Mehmet Ali, “Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi”, *Karadeniz Araştırmaları*, (37), Bahar, 2013, s.71-90.
- YURT ANSİKLOPEDİSİ, Bolu-Burdur-Bursa-Çanakkale-Çankırı-Çorum-Denizli-Diyarbakır, C.3, Anadolu Yayıncılık, 1982.
- YÜCEER, Saime, Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 2001.
- YÜCELT, Nazım, “Mücadele Yıllarında Bursa”, *Uludağ*, (16), Mayıs, 1938, s.17.
- YÜCELT, Nazım, Tarihte Bursa, Naşiri: Zeki Mumcu, Ankara Kitabevi, 1948, .
- ZÜRCHER, Erik Jan Millî Mücadelede İttihatçılık, İstanbul 1995.